

Жак
Дерида

Јазикот на странецот*

Философ, писател, професор на *Ecole des hautes études en sciences sociales (EHESS)*, Жак Дерида на 22 септември ја доби наградата „Теодор В. Адорно“ што ја доделува градот Франкфурт. Основана во 1977 г., доделувана секоја третa година, и члешто добишници веќе беа Јурген Хабермас (*Jürgen Habermas*), Пјер Булез (*Pierre Boulez*) и Жан-Лук Годар (*Jean-Luc Godard*), шаа наградува дела кои, во духот на Франкфуртската школа, ги преминуваат домениите на философијата, на општествениите науки и на уметностите (музика, литература, театар, филм, итн.). Во оваа пригода, Жак Дерида ги прочиташа на германски првите и последните реченици од својот говор. Тој беше напишан и преведен уште од месец август. Референциите на месецот август, општукa, беа додадени на денот на свеченоста. Објавувајќи го интегрално овој текст, „*Le Monde diplomatique*“ сака да му оддаде почин на еден од најголемите француски интелектуалци.

Jacques
Derrida

La langue de l'étranger*

Philosophe, écrivain, professeur à l'École des hautes études en sciences sociales (EHESS), Jacques Derrida a reçu le prix Theodor-W.-Adorno de la ville de Francfort le 22 septembre 2001. Fondé en 1977, attribué tous les trois ans, déjà décerné à Jürgen Habermas, Pierre Boulez et Jean-Luc Godard, il récompense des oeuvres qui, dans l'esprit de l'école de Francfort, traversent les domaines de la philosophie, des sciences sociales et des arts (musique, littérature, théâtre, cinéma, etc.). Jacques Derrida a lu en allemand les premiers et derniers paragraphes de son discours. Il avait été écrit et traduit dès le mois d'août. Les références au 11 septembre furent donc ajoutées le jour de la cérémonie. « *Le Monde diplomatique* », en publiant intégralement ce texte, entend rendre hommage à l'un des plus grands intellectuels français.

* Овој текст е објавен под насловот 'Fichus', во мартовскиот број на *Editions Galilée*, Paris, 2002.

* Ce texte sera publié sous le titre 'Fichus' aux Editions Galilée, en mars 2002.

Госпоѓо градоначалник, господине генерален конзул, драг професоре Валденфелс (Waldenfels), драги колеги, драги пријатели,

Ве молам да ми простите, сакам да ве поздравам и да ви се заблагодарам на мојот јазик.

Јазикот, впрочем, ќе биде мојата тема: јазикот на другиот, јазикот на гостинот, јазикот на странецот или на доселеникот, емигрантот или егзилантот. Што ќе направи една одговорна политика од множината или од едината, почнувајќи од разликите меѓу јазиците во утрешната Европа и, по примерот на Европа, во тековната глобализација? Токму во рамките на она кое на еден сè посомнителен начин го нарекуваме глобализација, се наоѓаме на работ на војни кои се, од 11 септември, помалку од кога и да е, безбедни во својот јазик, во своето значење и во своето име.

Како мото на овој скромен и умерен израз на благодарност, дозволете ми, најпрво, да ви прочитам една реченица на Валтер Бенјамин¹ што тој еднаш, една ноќ, ја сонувал на француски. Потоа ѝ ја доверил на француски на Гретел Адорно, во писмо што ѝ го упатил на 12 октомври 1939 година, од Нјевр каде што бил интерниран. Во тоа време тоа во Франција се нарекуваше „камп на доброволни работници“. Во неговиот сон, којшто бил, ако му веруваме, еуфоричен, Бенјамин си го вели следново, на француски, значи: „Il s'agissait de changer en fichu une poésie“. И преведува: „Es handelte sich darum, aus

Madame le Maire, Monsieur le Consul général, cher Professeur Waldenfels, chers Collègues, chers Amis,

Je vous en demande pardon, je m'appête à vous saluer et à vous remercier dans ma langue.

La langue sera d'ailleurs mon sujet : la langue de l'autre, la langue de l'hôte, la langue de l'étranger, voire de l'immigrant, de l'émigré ou de l'exilé. Qu'est-ce qu'une politique responsable fera du pluriel et du singulier, à commencer par les différences entre les langues dans l'Europe de demain et, à l'exemple de l'Europe, dans la mondialisation en cours ? Dans ce qu'on appelle de façon de plus en plus douteuse la *mondialisation*, nous nous trouvons en effet au bord de guerres qui sont moins que jamais, depuis le 11 septembre, sûres de leur langue, de leur sens et de leur nom.

En exergue à ce modeste et sobre témoignage de reconnaissance, permettez-moi de lire d'abord une phrase que Walter Benjamin¹ un jour, une nuit, rêva, lui, en français. Il la confia en français à Gretel Adorno, dans une lettre qu'il lui adressa le 12 octobre 1939, depuis la Nièvre où il se trouvait interné. Cela s'appelait alors en France un « camp de travailleurs volontaires ». Dans son rêve, qui fut, à l'en croire, euphorique, Benjamin se dit ceci, en français donc : « *Il s'agissait de changer en fichu une poésie.* » Et il traduit : « *Es handelte sich darum, aus einem Gedicht ein Halstuch zu machen.* » Tout à l'heure, nous caresserons ce « fichu », cette écharpe ou ce foulard. Nous y discernerons telle lettre de l'alphabet que Benjamin crut y reconnaître en rêve. Et « fichu », nous y viendrons aussi, ce n'est pas n'importe quel mot français pour dire écharpe, châle ou foulard de femme.

* Стануваше збор за тоа да се претвори поезија во марама; именката „fichu“ (п.п.), означува марама, шал, шамија, марамче; придавката пак „fichu“ има поинакво значење, „уништен, расипан, изгубен, готов“, со кое потоа си игра Дерида. (заб. прев.)

einem Gedicht ein Halstuch zu machen." Подоцна, ќе ја погалиме таа „марама“, тој шал или таа шамија. Во неа ќе распознаеме одредена буква од азбуката што Бенјамин помислил дека ја препознал на сон. И на зборот „fichu“ ќе се навратиме исто така, не се работи за кој и да било француски збор за да се именува женска марама, шал или шамија. Сонуваме ли секогаш во својот кревет, ноќе? Одговорни ли сме за нашите сонцишта? Можеме ли да одговараме за нив? Да претпоставиме дека сонувам. Мојот сон би бил среќен, како оној на Бенјамин.

Во самиот овој миг, обраќајќи ви се вам, ничкум, со отворени очи, подготвувајќи се да ви се заблагодарам од дното на срцето, со *unheimlich* или сенишни движења на месечар, или пак на разбојник дојден да грабне награда која не му била наменета, сè би се случило, значи, како во мигот да сонувам, како тоа дури да го признавам: всушност, ви велама, поздравувајќи ве со благодарност, ми се чини дека сонувам. Дури и разбојникот или шверцерот да не го заслужува она што му се случува, како лошиот ученик во една приказна од Кафка, кој мисли дека е повикан, избран, како Авраам, на местото на првенецот на одделението, неговиот сон се чини среќен. Како јас.

Меѓутоа да сонуваш и да мислиш дека сонуваш, која е разликата? И, пред сè, кој има право да го постави ова прашање? Дали е тоа сонувачот нурнат во искуството на својата ноќ или пак сонувачот кога ќе се разбуди? Ќе знае ли, впрочем, сонувачот, да зборува за својот сон ако не се разбуди? Ќе знае ли воопшто да го именува сонот? Ќе знае ли точно да го протолкува сонот, па дури и да се послужи со зборот „сон“ на соодветен начин без да го прекине и да го предаде, да, без да го предаде сонот?

Rêve-t-on toujours dans son lit, et la nuit? Est-on responsable de ses rêves? Peut-on en répondre? Supposez que je rêve. Mon rêve serait heureux, comme celui de Benjamin.

En ce moment même, m'adressant à vous, debout, les yeux ouverts, m'appêtant à vous remercier du fond du coeur, avec les gestes *unheimlich* ou spectraux d'un somnambule, voire d'un brigand venu mettre la main sur un prix qui ne lui était pas destiné, tout se passerait donc comme si j'étais en train de rêver. de l'avouer même : en vérité, je vous le dis, en vous saluant avec gratitude, je crois rêver. Même si le brigand ou le contrebandier ne mérite pas ce qui lui arrive, comme dans un récit de Kafka, le mauvais élève qui se croit appelé, tel Abraham, à la place du premier de la classe, son rêve paraît heureux. Comme moi.

Entre rêver et croire qu'on rêve, quelle est la différence? Et d'abord qui a le droit de poser cette question? Est-ce le rêveur plongé dans l'expérience de sa nuit ou le rêveur à son réveil? Un rêveur saurait-il d'ailleurs parler de son rêve sans se réveiller? Saurait-il nommer le rêve en général? Saurait-il l'analyser de façon juste et même se servir du mot « rêve » à bon escient sans interrompre et trahir, oui, *trahir* le sommeil?

Замислувам овде два одговора. Оној на философот би бил одлучно „не“: не може да се држи сериозен и одговорен говор за сонот, никој не би знаел дури ни да раскаже сон без притоа да се разбуди. Ми се чини дека овој негативен одговор, за кој би можеле да дадеме илјада примери од Платон до Хусерл, можеби ја дефинира суштината на философијата. Тоа „не“ ја врзува одговорноста на философот со рационалниот императив на претходниот ден, на сувереното јас, на будната свест. Што е философијата, за философот? Будењето и будноста. Сосема поинаков, но не помалку одговорен би бил, можеби, одговорот на поетот, на писателот или пак на есеистот, на музичарот, на сликарот, на драматургот или на сценаристот. Односно на психоаналитичарот. Тие не би кажале не, туку да, можеби, понекогаш. Би кажале да, можеби понекогаш. Тие би го одобриле настанот, неговата исклучителна посебност: да, можеби можеме да мислиме и да признаеме дека сонуваме без да се разбудиме; да, тоа не е невозможно, понекогаш, да кажеме, спиејќи, со затворени или со широко отворени очи, нешто како своевидна вистина на сонот, некаква смисла и причина на сонот заслужува да не потоне во ноќта на ништавилото.

Што се однесува до таа луцидност, таа *Aufklärung* на еден сонувачки говор за сонот, јас токму сакам да мислам на Адорно². Го почитувам и го сакам во Адорно оној кој не престанал да се двоуми меѓу тоа „не“ на философот и тоа „да, тоа можеби понекогаш се случува“ на поетот, на писателот и на есеистот, на музичарот, на сликарот, на драматургот или сценаристот, односно на психоаналитичарот. Двоумејќи се меѓу тоа „не“ и тоа „да, понекогаш можеби“, тој ги наследил обете. Тој го зел предвид она што концептот, самата дијалектика, не можела да го осознае од посебниот настан и направил сè за да ја преземе одговорноста на тоа двојно наследство.

J'imagine ici deux réponses. Celle du philosophe serait fermement « non » : on ne peut tenir un discours sérieux et responsable sur le rêve, personne ne saurait même raconter un rêve sans s'éveiller. Cette réponse *négative*, dont on pourrait donner mille exemples de Platon à Husserl, je crois qu'elle définit peut-être l'essence de la philosophie. Ce « non » lie la responsabilité du philosophe à l'impératif rationnel de la veille, du moi souverain, de la conscience vigilante. Qu'est-ce que la philosophie, pour le philosophe ? L'éveil et le réveil. Tout autre, mais non moins responsable, serait peut-être la réponse du poète, de l'écrivain ou de l'essayiste, du musicien, du peintre, du scénariste de théâtre ou de cinéma. Voire du psychanalyste. Ils ne diraient pas *non* mais *oui, peut-être, parfois*. Ils diraient *oui, peut-être parfois*. Ils acquiesceraient à l'événement, à son exceptionnelle singularité : oui, peut-être peut-on croire et avouer qu'on rêve sans se réveiller ; oui, il n'est pas impossible, parfois, de dire, en dormant, les yeux fermés ou grand ouverts, quelque chose comme une vérité du rêve, un sens et une raison du rêve qui mérite de ne pas sombrer dans la nuit du néant.

Quant à cette lucidité, cette lumière, cette *Aufklärung* d'un discours rêveur sur le rêve, j'aime justement penser à Adorno². J'admire et j'aime en Adorno quelqu'un qui n'a cessé d'hésiter entre le « non » du philosophe et le « oui, peut-être, parfois cela arrive » du poète, de l'écrivain ou de l'essayiste, du musicien, du peintre, du scénariste de théâtre ou de cinéma, voire du psychanalyste. En hésitant entre le « non » et le « oui, parfois, peut-être », il a hérité des deux. Il a pris en compte ce que le concept, la dialectique même, ne pouvait concevoir de l'événement singulier, et il a tout fait pour assumer la responsabilité de ce double héritage.

Што, всушност, ни предлага Адорно? Разликата меѓу сонот и јавето, таа вистина на која ова „не“ на философот нè потсетува со непопустлива строгост, тоа би било она кое ги ранува, ги повредува или ги „оштетува“ (*beschädigt*) најубавите соншта и во нив го става потписот на некава дамка, на нешто срамно (*Makel*). Тоа „не“, би можеле да кажеме, во една поинаква смисла е негативноста што философијата би му ја спротиставувала на сонот, тоа би било повреда чијашто лузна и најубавите соншта засекогаш ја носат.

Еден премин од *Minima Moralia*³, на кој му давам предност од две причини, нè потсетува на тоа. Пред сè, Адорно во него кажува како најубавите соншта се расипани, повредени, осакатени, „оштетени“ (*beschädigt*), ранети од разбудената свест која ни кажува дека тие се чист привид (*Schein*) во однос на ефективната реалност (*Wirklichkeit*). А зборот со кој се служи Адорно за да ја искаже таа повреда, *beschädigt*, тоа е токму зборот што се јавува во поднасловот на *Minima Moralia: Reflexionen aus dem beschädigten Leben*. Не „размислувања за“ еден повреден, ранет, општетен, осакатен живот, туку „размислувања од или поаѓајќи од“ еден таков живот, *aus dem beschädigten Leben*: размислувања означени од болката, потпишани од повредата. Посветата на книгата за Хоркхајмер (*Horkheimer*) објаснува што е она коешто формата на книгата му го должи на приватниот живот и на макотрпната положба на „интелектуалецот во емиграција“ (*ausgegangen vom engsten privaten Bereich, dem des Intellektuellen in der Emigration*).

Го одбирам исто овој пасаж од *Minima Moralia* за да им оддадам денес почит на оние кои ја востановиле наградата „Адорно“ и кои го почитуваат нејзиниот дух. Како и секогаш кај Адорно, тоа е неговото нај-

Que nous suggère en effet Adorno ? La différence entre le rêve et la réalité, cette vérité à laquelle le « non » du philosophe nous rappelle avec une inflexible sévérité, ce serait ce qui lèse, blesse ou « endommage » (*beschädigt*) les plus beaux rêves et vient y déposer la signature d'une tache, d'une souillure (*Makel*). Le « non », on pourrait dire en un autre sens la *négativité* que la philosophie opposerait au rêve, ce serait une blessure dont les plus beaux rêves portent à jamais la cicatrice.

Un passage de *Minima Moralia*³ le rappelle, que je privilégie pour deux raisons. En premier lieu, Adorno y dit comment les plus beaux rêves sont gâtés, lésés, mutilés, « endommagés » (*beschädigt*), blessés par la conscience éveillée qui nous fait savoir qu'ils sont pure apparence (*Schein*) au regard de la réalité effective (*Wirklichkeit*). Or le mot dont Adorno se sert alors pour dire cette blessure, *beschädigt*, c'est celui-là même qui apparaît dans le sous-titre des *Minima Moralia: Reflexionen aus dem beschädigten Leben*. Non pas « réflexions sur » une vie blessée, lésée, endommagée, mutilée, mais « réflexions depuis ou à partir » d'une telle vie, *aus dem beschädigten Leben*: réflexions marquées par la douleur, signées par la blessure. La dédicace du livre à Horkheimer explique ce que la forme de ce livre doit à la vie privée et à la condition douloureuse de « l'intellectuel en émigration » (*ausgegangen vom engsten privaten Bereich, dem des Intellektuellen in der Emigration*).

Je choisis aussi ce passage de *Minima Moralia* pour rendre aujourd'hui un hommage reconnaissant à ceux qui ont institué le prix *Adorno* et en respectent un certain esprit. Comme toujours chez Adorno, voilà son plus bel

убаво наследство, овој театарски фрагмент ја повикува философијата во еден единствен чин, на една иста сцена, пред инстанцата на сите други. Философијата треба да одговора пред сонот, пред музиката – претставена од Шуберт, пред поезијата, пред театарот и пред литературата, овде претставена од Кафка:

„Кога се будиш среде сон, дури и среде најстрашниот кошмар, разочаран си и имаш чувство дека ти бил одземен најдобриот дел. Но среќните, исполнетите соништа, се всушност исто толку ретки колку што е според Шуберт, веселата музика. Дури и најубавиот сон ја носи како некаква дамка (*wie ein Makel*) својата разлика во однос на јавето, свеста дека ни нуди само прости илузии. Ете зошто најубавите соништа имаат како некаква пукнатинка (*wie beschädigt*). Едно такво искуство е фиксирано на неспоредлив начин во описот на театарот од зеленило во Оклахома, во Америка на Кафка.“

Адорно бил опседнат со тој театар од Оклахома во Америка на Кафка, особено кога се сеќава на своите експериментални истражувања во САД, на своите трудови во врска со цезот, за одредениот фетишистички карактер на музиката, во врска со проблемите предизвикани од индустриското производство на предмети од културата, таму каде што неговата критика сака, тоа го вели самиот, да му реплицира на Бенјамин во *Das Kunstwerk im Zeitalter seiner technischen Reproduzierbarkeit*. Било да е оваа критика оправдана или не, како толку други, во однос на Бенјамин, ние денес би имале поголема потреба од кога и да е да размислиме за неа. Анализирајќи одредена пазарна вредност на културата, таа воедно најавува структурална мутација на капиталот, на пазарот на сајбер-просторот, на репродукцијата, на светската концентрација на сопственоста.

héritage, ce fragment théâtral fait comparaître la philosophie en un seul acte, sur une même scène, devant l'instance de tous ses autres. La philosophie doit répondre devant le rêve, devant la musique - représentée par Schubert -, devant la poésie, devant le théâtre et devant la littérature, ici représentée par Kafka :

« Lorsqu'on s'éveille au milieu d'un rêve, même du pire cauchemar, on est déçu et l'on a l'impression d'avoir été frustré de la meilleure part. Mais les rêves heureux, comblés, sont en réalité aussi rares que l'est, selon Schubert, la musique joyeuse. Même le rêve le plus beau porte comme une tache (*wie ein Makel*) sa différence par rapport à la réalité, la conscience de ne nous procurer que de simples illusions. Voilà pourquoi les rêves les plus beaux ont comme une fêlure (*wie beschädigt*). Une telle expérience est fixée de façon inégalable dans la description du théâtre de verdure d'Oklahoma dans L'Amérique, de Kafka. »

Adorno fut hanté par ce théâtre d'Oklahoma dans l'*Amerika* de Kafka, surtout quand il rappelle ses recherches expérimentales aux Etats-Unis, ses travaux sur le jazz, sur un certain caractère fétichiste de la musique, sur les problèmes posés par la production industrielle des objets culturels, là où sa critique entend, il le dit lui-même, répliquer au Benjamin de *Das Kunstwerk im Zeitalter seiner technischen Reproduzierbarkeit*. Que cette critique soit justifiée ou non, comme tant d'autres, à l'endroit de Benjamin, nous aurions plus que jamais besoin de la méditer aujourd'hui. En analysant un certain devenir-marchandise de la culture, elle annonce aussi une mutation structurelle du capital, du marché cyberspatial, de la reproduction, de la concentration mondiale et de la propriété.

Би биле разочарани, оттука, да бидеме разбудени и од најстрашниот кошмар (можеме да ги намножимо историските примери за тоа од почетокот на векот па сè до минатата недела), зашто тој ќе не наведеше да го промислиме назаменливото, некаква вистина или смисла што свеста ризикува да ѝ ја скрие кога ќе се разбудиме, па дури и да ја успие повторно. Како сонот да е побуден од будноста, несвесното посвесно од свеста, литературата или уметностите пофилософски, во секој случај, покритички од философијата.

Ви се обраќам, значи, во ноќта небаре почетокот да беше сонот. Што е сонот? А мислата на сонот? А јазикот на сонот? Би имало ли некаква етика или политика на сонот која не се повлекува пред имагинарното ниту утопијата, која не се откажува, која не е неодговорна и ескапистичка? Повторно си дозволувам да почнам на овој начин од Адорно, и поточно од една друга размисла на Адорно која ме трогнува дотолку повеќе што, како што тоа јас го правам сè почесто, премногу често можеби, Адорно тука зборува буквално за можноста на невозможното, за „парадоксот на можноста на невозможното“ (*vom Paradoxon der Möglichkeit des Unmöglichen*). Во *Prismen*, на крајот на неговиот „Портрет на Валтер Бенјамин“, во 1955 година, Адорно го пишува следново, од коешто би сакал да направам мото, барем на сите „последни пати“ на мојот живот:

„Во обликот на парадоксот на можноста на невозможното, тој (Бенјамин) ја обединува за последен пат мистиката и *Aufklärung*-от, еманципаторскиот рационализам. Тој го изгонил сонот без да го предаде (*ohne ihn zu verraten*) и без да стане соучесник на постојаната едногласност на философите, според кои тоа не е можно.“⁴

Le pire cauchemar (nous pouvons en multiplier les exemples historiques depuis le début du siècle jusqu'à la semaine dernière), nous serions donc déçus d'en être réveillés, car il nous aura donné à penser l'irremplaçable, une vérité ou un sens que la conscience risque de nous dissimuler au réveil, voire d'ensommeiller de nouveau. Comme si le rêve était plus vigilant que la veille, l'inconscient plus pensant que la conscience, la littérature ou les arts, plus philosophiques, plus critiques, en tout cas, que la philosophie.

Je m'adresse donc à vous dans la nuit *comme si* au commencement était le rêve. Qu'est-ce que le rêve? Et la pensée du rêve? Et la langue du rêve? Y aurait-il une éthique ou une politique du rêve qui ne cède ni à l'imaginaire ni à l'utopie, qui donc ne soit pas démissionnaire, irresponsable et évasive? C'est d'Adorno que je m'autorise encore pour commencer de la sorte, et plus précisément d'un autre propos d'Adorno qui me touche d'autant plus que, comme je le fais moi-même de plus en plus souvent, trop souvent peut-être, Adorno y parle littéralement de la possibilité de l'impossible, du « paradoxe de la possibilité de l'impossible » (*vom Paradoxon der Möglichkeit des Unmöglichen*). Dans *Prismen*, à la fin de son « Portrait de Walter Benjamin », en 1955, Adorno écrit ceci, dont je voudrais faire une devise, au moins pour toutes les « dernières fois » de ma vie :

« Sous la forme du paradoxe de la possibilité de l'impossible, il [Benjamin] réunit pour la dernière fois la mystique et l'*Aufklärung*, le rationalisme émancipateur. Il a banni le rêve sans le trahir (*ohne ihn zu verraten*) et sans se faire le complice de l'unanimité permanente des philosophes, selon laquelle cela ne se peut. »⁴

Можноста на невозможното, така вели Адорно, *die Möglichkeit des Unmöglichen*. Да не се потпадне под импресија на „постојаната едногласност на философите“, односно првото соучесништво кое треба да биде прекршено е токму она за кое треба да почнеме да се грижиме ако сакаме да мислиме малку. Да се изгони сонот без да се *übedade* (ohne ihn zu verraten), тоа е она кое треба да се стори, според Бенјамин, авторот на *Traumkitsch*⁵: да се разбудиме, да ја култивираме будноста и внимателноста, грижејќи се истовремено за смислата, останувајќи верни на поуките и луцидноста на сонот, внимателни во однос на она што сонот ни го дава на промислување, особено кога ни дава да ја промислиме *можността на невозможното*. Можното на невозможното може да биде само сонувано, но размислата, една сосем инаква мисла на односот меѓу можното и невозможното, таа друга мисла по која веќе толку долго време дишам и понекогаш се задишувам за време на моите предавања или пазарувања, можеби има повеќе афинитети за тој сон отколку самата философија. Би требало, будејќи се, истовремено да се продолжи да се бдее врз сонот. За оваа можност на невозможното, и за она коешто би требало да го сториме за да се обидеме да ја промислиме поинаку, да ја промислиме инаку мислата, во една безусловност без неделива сувереност, надвор од рамките на она кое доминирало во нашата метафизичка традиција, се обидувам на мој начин да извлечам неколку етички, правни и политички последици – било да се работи за времето, за дарот, за гостопримството, прошката, одлуката или за идната демократија.

Уште не сум почнал да ви ја искажувам сета моја благодарност, но токму да си дозволам тоа да го сторам, го слушнав Адорно како зборува за Бенјамин, обајцата изгонети од татковината од кои едниот не се

La possibilité de l'impossible, dit ainsi Adorno, *die Möglichkeit des Unmöglichen*. Ne pas se laisser impressionner par « l'unanimité permanente des philosophes », à savoir la première complicité à rompre et cela même dont il faut commencer par s'inquiéter si l'on veut penser un peu. *Bannir* le rêve sans le *trahir* (*ohne ihn zu verraten*), voilà ce qu'il faut, selon Benjamin, l'auteur d'un *Traumkitsch*⁵: se réveiller, cultiver la veille et la vigilance, tout en restant attentif au sens, fidèle aux enseignements et à la lucidité d'un rêve, soucieux de ce que le rêve donne à penser, surtout quand il nous donne à penser la *possibilité de l'impossible*. La possibilité de l'impossible ne peut être que rêvée, mais la pensée, une tout autre pensée du rapport entre le possible et l'impossible, cette autre pensée après laquelle depuis si longtemps je respire et parfois m'essouffle dans mes cours ou dans mes courses, elle a peut-être plus d'affinité que la philosophie même avec ce rêve. Il faudrait, tout en se réveillant, continuer de veiller sur le rêve. De cette possibilité de l'impossible, et de ce qu'il faudrait faire pour tenter de la penser autrement, de penser autrement la pensée, dans une incondicionalité sans souveraineté indivisible, hors de ce qui a dominé notre tradition métaphysique, j'essaie à ma manière de tirer quelques conséquences éthiques, juridiques et politiques - qu'il s'agisse du temps, du don, de l'hospitalité, du pardon, de la décision ou de la démocratie à venir.

Je n'ai pas encore commencé à vous dire toute ma reconnaissance, mais je viens, pour m'en autoriser, d'entendre Adorno parler de Benjamin, ces deux expatriés dont l'un ne revint jamais et dont il n'est pas sûr que l'autre soit

вратил никогаш и од кои другиот не е сигурно дека воопшто се вратил. Подоцна ќе го споменам повторно Бенјамин во однос на Адорно. Бидејќи ќе ми се случува често да цитирам вака, тогаш, повторно станува збор за цитирање на Бенјамин од страна на Адорно што ме охрабрува да помислам дека мојата употреба на цитатите тука би требало да биде сè друго само не академска, протоколарна и конвенционална, туку повторно, повеќе загрижувачка, збунувачка, па дури *unheimlich*. Две страници погоре, во истиот текст, Адорно нè потсетува дека Бенјамин ја „сфаќал буквално (*wörtlich*) реченицата од *Еднонасочна улица* според која цитатите во делата личат на разбојниците на патиштата (*wie Räuber am Wege*) кои изникнуваат нагло за да му ги откраднат на читателот неговите убедувања⁶. Знајте, оној кој го почитувате денес со оваа голема награда што не е сигурен дека ја заслужува, тоа е воедно некој кој секогаш ризикува, особено кога цитира, да наликува повеќе на „разбојниците на патиштата“ одошто на толку почесните професори по философија, дури и да се негови пријатели.

Сонувам. Месечарам. Мислам дека сонувам, кога ви ја изразувам мојата благодарност за огромната привилегија која денес ми е доделена, повторно сонувам, несомнено, кога наводно ви зборувам не само како разбојник, туку поетски, како поет. Јас бездруго не сум способен за песната што ја сонувам. И впрочем, на кој јазик би можел да ја напишам или да ја отпејам? Или да ја отсонувам? Би бил поделен, од една страна, меѓу законите на гостоприемството, односно, желбата на благодарниот гостин кој би требало да ви се обрати на вашиот јазик, и, од друга страна, мојата непобедлива приврзаност кон еден француски идиом без кој би бил сосем загубен, сосем изгонет. Затоа она кое најдобро го разбираам и го

jamais revenu. Tout à l'heure j'évoquerai encore un Benjamin tourné vers Adorno. Comme il m'arrivera souvent de citer ainsi, eh bien, c'est encore une citation de Benjamin par Adorno qui m'encourage à penser que mon usage des citations devrait être ici tout sauf académique, protocolaire et conventionnel, mais plutôt, encore une fois, inquiétant, déroutant, voire *unheimlich*. Deux pages plus haut, dans le même texte, Adorno rappelle que Benjamin « prenait à la lettre (*wörtlich*) la phrase de Sens unique selon laquelle les citations dans les travaux ressemblaient aux brigands des chemins (*wie Räuber am Wege*) qui surgissent brusquement afin de dépouiller le lecteur de ses convictions⁶ ». Sachez-le, celui que vous honorez aujourd'hui d'un grand prix qu'il n'est pas sûr de mériter, c'est aussi quelqu'un qui risque toujours, surtout quand il cite, de ressembler plus aux « brigands des chemins » qu'à tant d'honorables professeurs de philosophie, fussent-ils ses amis.

Je rêve. Je somnambule. Je crois avoir rêvé, pour vous donner à entendre ma gratitude devant l'immense privilège qui m'est aujourd'hui accordé, je rêve encore sans doute de savoir vous parler non seulement en brigand mais poétiquement, en poète. Du poème dont je rêve, je ne serai sans doute pas capable. Et d'ailleurs, dans quelle langue aurais-je pu l'écrire ou le chanter? Ou le rêver? Je serais partagé entre, d'une part, les lois de l'hospitalité, à savoir le désir de l'hôte reconnaissant qui devrait s'adresser à vous dans votre langue, et, d'autre part, mon attachement invincible à un idiome français sans lequel je suis perdu, plus exilé que jamais. Car ce que je comprends et partage le mieux, avec Adorno, jusqu'à la compassion, c'est peut-être son amour de la

споделувам, со Адорно, сè до сочувството, тоа е можеби неговата љубов кон јазикот, па дури и своевидната носталгија за она кое, меѓутоа, било неговиот сопствен јазик. Првобитна носталгија, носталгија која не ја дочекала историската или ефективната загуба на јазикот, конгенитална носталгија којашто е стара колку нашето соочување со јазикот наречен мајчин – или татков јазик. Како тој јазик да бил загубен уште од детството, уште од првиот збор. Како таа катастрофа да била осудена да се повтори. Како да се заканува да се врати наспроти секој историски пресврт, и за самиот Адорно, сè до американскиот егзил. Во својот одговор на традиционалното прашање „*Was ist deutsch?*“, во 1965 г., Адорно ни доверува дека неговата желба, во 1949 г. да се врати од САД во Германија, била пред сè наметната од јазикот. „Мојата одлука да се вратам во Германија“, вели, „скоро и да не беше мотивирана од субјективната потреба, од носталгијата по татковината (vom Heimweh motiviert). Имаше исто една објективна мотивација. Тоа е јазикот (Auch ein Objektives machte sich geltend. Das ist die Sprache).“

Зошто има нешто повеќе од носталгија и нешто друго освен субјективен афект? Зошто Адорно се обидува да го оправда своето враќање во Германија преку аргументот на јазикот кој овде би бил „објективна причина“? Неговата одбрана би требало да биде пример денес за сите оние, во светот, но особено во денешната Европа во изградба, кои сакаат да дефинираат некоја поинаква етика или поинаква политика, поинаква економија, па дури и поинаква екологија на јазикот: како да се култивира поетичноста на идиомот воопшто, своето дома, својот *oikos*, како да се спаси јазичната разноликост, било таа да е регионална или национална, како да се опстои наспроти меѓународната хегемонија на еден јазик на

langue, et même une sorte de nostalgie pour ce qui aura pourtant été sa *propre* langue. Nostalgie originaire, nostalgie qui n'a pas attendu la perte historique ou effective de la langue, nostalgie congénitale qui a l'âge de notre corps-à-corps avec la langue dite maternelle - ou paternelle. Comme si cette langue avait été perdue dès l'enfance, dès le premier mot. Comme si cette catastrophe était vouée à se répéter. Comme si elle menaçait de revenir à chaque tournant de l'histoire, et pour Adorno jusqu'à l'exil américain. Dans sa Réponse à la question traditionnelle « *Was ist deutsch?* », en 1965, Adorno confiait que son désir de revenir des Etats-Unis en Allemagne, en 1949, fut d'abord dicté par la langue. « *Ma décision de revenir en Allemagne, dit-il, était à peine motivée par le besoin subjectif, par le mal du pays (vom Heimweh motiviert). Il y avait aussi une motivation objective. C'est la langue (Auch ein Objektives machte sich geltend. Das ist die Sprache).* »

Pourquoi y a-t-il là plus qu'une nostalgie et autre chose qu'un affect subjectif? Pourquoi Adorno tente-t-il de justifier son retour en Allemagne par un argument de la langue qui serait ici une raison « objective »? Son plaidoyer devrait être exemplaire aujourd'hui pour tous ceux qui cherchent, dans le monde, mais en particulier dans l'Europe en construction, à définir une autre éthique ou une autre politique, une autre économie, voire une autre écologie de la langue : comment cultiver la poéticité de l'idiome en général, son chez-soi, son *oikos*, comment sauver la différence linguistique, qu'elle soit régionale ou nationale, comment résister à la fois à l'hégémonie internationale d'une langue de communication (et pour Adorno, c'était déjà l'anglo-américain), comment

комуникација (а за Адорно тоа веќе бил англо-американскиот јазик), како да се спротиставиме на инструменталниот утилитаризам на еден чисто функционален и комуникативен јазик, без притоа да се отстапи пред национализмот, на Државата-национализам или на суверената Националистичка-држава, без да ѝ се даде тоа старо 'рѓосано оружје на идентитарната реактивност и на целокупната стара суверенистичка, комунитаристичка и диференцијалистичка идеологија?

Адорно навлегува во едно навистина сложено и понекогаш опасно аргументирање на кое му бев посветил, пред 20 години, долга мачна дискусија во рамките на еден семинар посветен на „национализмот“, на „Кант, Евреинот, Германецот“, на Вагнеровото „Was ist deutsch“ и она кое го нареков тогаш, за да именувам одредена енигматска спекуларност, големо и ужасно историско огледало, „јудео-германската психа“. Од тоа ќе задржам само две црти.

A. Првата би ги подвлекла, на класичен, некои дури би рекле загрижувачки начин, привилегиите на германскиот јазик. Двојна привилегија, што се однесува до философијата и што се однесува на она коешто ја поврзува философијата со литературата: „Германскиот јазик, забележува Адорно, очигледно поседува афинитет спрема философијата (*eine besondere Wahlverwandtschaft zur Philosophie*), афинитет за спекулација на која Западот ѝ префрла, не без причина, дека е опасно нејасна“. Ако е опасно да се преведат философски текстови од високо ниво, како *Феноменологијата на духот* или *Наукајта на логикајта* на Хегел, тоа е поради тоа што германскиот јазик, мисли Адорно, ги вкоренува своите философски концепти во еден природен јазик што треба да се знае уште од детството. Оттаму, меѓу филосо-

s'opposer à l'utilitarisme instrumental d'une langue purement fonctionnelle et communicative sans pour autant céder au nationalisme, à l'Etat-nationalisme ou au souverainisme Etat-nationaliste, sans donner ces vieilles armes rouillées à la réactivité identitaire et à toute la vieille idéologie souverainiste, communautariste et différentialiste ?

Adorno s'engage en effet, parfois dangereusement, dans une argumentation complexe à laquelle j'avais consacré, il y a près de vingt ans, une longue discussion tourmentée dans un séminaire sur le « nationalisme », sur « Kant, le Juif, l'Allemand », sur le « Was ist deutsch » de Wagner et ce que j'appelais alors, pour surnommer une énigmatique spécularité, un grand et terrible miroir historique, la « psyché judéo-allemande ». J'en retiens seulement deux traits.

A. Le premier soulignerait, de façon classique, certains oseraient dire inquiétante, les privilèges de la langue allemande. Double privilège, quant à la philosophie et quant à ce qui unit la philosophie à la littérature : « La langue allemande, note Adorno, présente manifestement une affinité élective pour la philosophie (*eine besondere Wahlverwandtschaft zur Philosophie*), une affinité pour la spéculation à laquelle l'Occident reproche non sans raison d'être dangereusement fumeuse. » S'il est difficile de traduire des textes philosophiques de haut niveau, comme la *Phénoménologie de l'esprit* ou la *Science de la logique* de Hegel, c'est que l'allemand, pense Adorno, enracine ses concepts philosophiques dans une langue naturelle qu'il faut connaître dès l'enfance. D'où, entre philosophie et littérature, une alliance radicale - radicale parce que nourrie aux mêmes racines, celles

фијата и литературата има радикална поврзаност – таа е радикална зашто се храни од истиот корен, оној на детството. Не постои голем философ, вели Адорно цитирајќи го Улрих Зонеман (Ulrich Sonnemann), кој не е воедно и голем писател! Колку е тој во право! Што се однесува до детството, коешто беше една од неговите главни теми, што се однесува до јазикот на неговото детство, дали е случајно тоа што Адорно му се навраќа веднаш после два кратки и познати афоризми за Евреите и јазикот: „Der Antisemitismus ist das Gerücht über die Juden“ et „Fremdwörter sind die Juden der Sprache“ [„Антисемитизмот, тоа се гласините кои се слушаат во врска со Евреите“ и „странските зборови се Евреи на јазикот“]⁸? Случајно ли е, значи, тоа што Адорно ни доверува веднаш по „неизмерната тага“ (*fassungslose Traurigkeit*), „меланхолијата“ (*Schwermut*) преку која тој се освестува, дека допуштил спонтано „да се разбуди“, тоа е неговиот збор, јазикот на неговото детство, поточно дека оставил да се разбуди, како да продолжува буден да сонува, преку ден, некаква дијалектална форма (une forme dialectale) на неговото детство, на неговиот мајчин јазик, оној кој го зборувал во неговиот роден град, којшто го нарекува тогаш Vaterstadt. Muttersprache и Vaterstadt:

„Една вечер на неизмерна тага (An einem Abend der fassungslosen Traurigkeit), се фатив како го употребувам смешниот и погрешен конјунктив на глаголот кој самиот не е сосема точен на германски, и којшто му припаѓа на говорниот дијалект во мојот роден град. Не ја бев слушал – и уште помалку ја бев употребувал – оваа погрешна и позната форма уште од моите први години на училиште. Некаква меланхолија (*Schwermut*) којашто неодоливо ме влечеше кон бездните на детството (in den Abgrund der Kindheit) го разбуди тој стар одек кој чекаше, беспомошен, во нивните

de l'enfance. Pas de grand philosophe, dit Adorno citant Ulrich Sonnemann, qui ne soit un grand écrivain. Et comme il a raison ! A propos de l'enfance, qui fut un de ses thèmes insistants, à propos de la langue de son enfance, est-ce un hasard si Adorno y revient juste après deux brefs aphorismes célèbres sur les Juifs et le langage : « *Der Antisemitismus ist das Gerücht über die Juden* » et « *Fremdwörter sind die Juden der Sprache* » [« L'antisémitisme, c'est la rumeur qui court à propos des Juifs » et « Les mots étrangers sont les Juifs du langage »]⁸ ? Est-il fortuit, donc, qu'Adorno nous confie aussitôt après la « tristesse incommensurable » (*fassungslose Traurigkeit*), la « mélancolie » (*Schwermut*) avec laquelle il prend conscience d'avoir spontanément laissé « se réveiller », c'est son mot, la langue de son enfance, plus précisément d'avoir laissé se réveiller, comme s'il poursuivait un rêve éveillé, un rêve diurne, une forme dialectale de son enfance, de sa langue maternelle, celle qu'il avait parlée dans sa ville d'origine, qu'il appelle alors *Vaterstadt. Muttersprache* et *Vaterstadt*:

« Un soir de tristesse incommensurable (*An einem Abend der fassungslosen Traurigkeit*), je me surpris à faire usage du subjonctif ridicule et erroné d'un verbe lui-même plus tout à fait correct en haut allemand, et qui fait partie du dialecte parlé dans ma ville natale. Je n'avais pas entendu - et encore bien moins utilisé - cette forme erronée et familière depuis mes premières années de classe. Une mélancolie (*Schwermut*) qui m'entraînait irrésistiblement vers les gouffres de l'enfance (*in den Abgrund der Kindheit*) réveilla cette résonance ancienne qui attendait, impuissante, en leur fonds (*weckte auf dem Grunde den alten, ohnmächtig*

длабочини (weckte auf dem Grunde den alten, ohnmächtig verlangenden Laut). Јазикот ми го врати понижувањето што ми го нанесуваше судбината, како некакво ехо, заборавајќи што сум станал“.

Сон, поетски идиом, меланхолија, „Бездна на детството“, *Abgrund der Kindheit* која не е ништо друго, слушнавте, освен длабочината на музичката заднина (*Grund*), на тајниот ек на гласот или на зборовите кои чекаат во вас, како во заднината на првото лично, но беспомошно име на Адорно (auf dem Grunde den alten, ohnmächtig verlangenden Laut). Ohnmächtig, инсистирам на тоа: беспомошни, кривки. Да имав повеќе време, ќе сакав да одам подалеку отколку само да начнам некаква реконституција на Адорновата мисла; ќе ја истражев логиката на оваа мисла која речиси систематски се обидува да ги заштити сите тие слабости, тие кривкости, тие беспомошни жртви од насилството, па дури и од суровоста на традиционалното толкување, односно на философскиот преглед кој е метафизички, идеалистички, дијалектички дури, и капиталистички. Изложувањето на тоа бидување-без-одбрана, на таа немоќ, таа ранлива *Ohnmächtigkeit*, може да биде исто така сонот, јазикот, како и животното, детето, Евреинот, странецот, жената. Адорно бил помалку „беспомошен“, но и тој сепак бил таков, според зборовите на Јирген Хабермас⁹, во една книга посветена на споменот на Адорно:

„Адорно беше беспомошен (...) наспроти 'Теди' не беше тешко да се преземе улогата на возрасниот кој 'е во право'. Адорно, навистина, никогаш не можел да го усвои однесувањето на приспособлива имунизација соодветно на реалноста коешто е својствено за возрасните. Тој останал странец среде сите институции, но не затоа што така сакал.“¹⁰

verlangenden Laut). Tel un écho, le langage me renvoya l'humiliation que m'infligeait l'adversité, en oubliant ce que j'étais devenu.»

Rêve, idiome poétique, mélancolie, « Abîme de l'enfance », *Abgrund der Kindheit* qui n'est autre, vous l'avez entendu, que la profondeur d'un fond (*Grund*) musical, de la secrète résonance de la voix ou des vocables qui attendent en nous, comme au fond du premier nom propre d'Adorno, mais sans pouvoir (*auf dem Grunde den alten, ohnmächtig verlangenden Laut*). Ohnmächtig, j'y insiste: sans pouvoir, vulnérables. Si le temps m'en était donné, j'aurais aimé faire plus qu'esquisser une reconstitution; j'aurais exploré une logique de la pensée d'Adorno qui tente de façon quasi systématique de soustraire toutes ces faiblesses, ces vulnérabilités, ces victimes sans défense à la violence, voire à la cruauté de l'interprétation traditionnelle, c'est-à-dire à l'arraisonnement philosophique, métaphysique, idéaliste, dialectique même, et capitalistique. L'exposition de cet être-sans-défense, cette privation de pouvoir, cette vulnérable *Ohnmächtigkeit*, cela peut être aussi bien le rêve, la langue, l'inconscient, que l'animal, l'enfant, le Juif, l'étranger, la femme. « Sans défense », Adorno le fut moins que Benjamin, mais il le fut aussi lui-même, selon le mot de Jürgen Habermas⁹, dans un livre dédié à la mémoire d'Adorno :

« Adorno était sans défense. (...) face à "Teddie" on pouvait sans mal se donner le rôle de l'adulte qui "a raison". Adorno n'a jamais en effet été en mesure de s'assimiler les comportements d'immunisation adaptative conformes à la réalité qui sont le propre de l'adulte. Il est resté un étranger au sein de toutes les institutions et ce n'est pas qu'il l'ait voulu. »¹⁰

Б. Една друга црта на *Was ist deutsch* е побитна за мене. Едно критичко предупредување ја следи оваа пофалба на „специфичното и објективно својство на германскиот јазик“ (*eine spezifische, objektive Eigenschaft der deutschen Sprache*). Во него препознаваме нужна бариера за политичката иднина на Европа или пак на глобализацијата: истовремено борејќи се против лингвистичките хегемонии и она кое тие го одредуваат, би требало да се почне со „деконструирање“ и на онто-теологиско-политичките фантазми за една неделива сувереност и на метафизичките националистички-држави. Адорно секако сака, и јас тоа го разбираам, да продолжи да го љуби германскиот јазик, да ја негува таа првобитна интимност со својот идиом, но притоа без национализам, без „колективниот нарцисизам“ (*kollektiven Narzissmus*) на некаква „метафизика на јазикот“. Против таа метафизика на националниот јазик, чија традиција и искушение добро ги знаеме, во таа и во други земји, „внимателноста“, вели уште тој, будноста на оној кој бдее мора да биде „неуморна“.

„Оној којшто се враќа (се подразбира: од егзил) и кој го загубил наивниот контакт со она што ја сочинува неговата специфичност (онаа на јазикот) ќе треба, истовремено сочувувајќи ја интимноста со својот сопствен јазик, да покаже неуморна внимателност (*mit unermüdlicher Wachsamkeit*) за да избега од секаква измама што тој јазик би можел да ја потпомогне; тој ќе треба да избегне да верува дека она што јас би сакал да го оквалификувам како метафизички вишок на германскиот јазик (*den metaphysischen Überschuss der deutschen Sprache*) е доволно за да ја гарантира вистината на метафизиката што ја предлага, или пак на метафизиката воопшто. Можеби ќе ми дозволите да признаам дека поради таа причина ја напишав *Jargon der Eigentlichkeit*. (...) Метафизичкиот карактер на јазикот не претставува привилегија. Не треба

Б. Un autre trait de *Was ist deutsch* compte davantage à mes yeux. Une mise en garde critique suit cet éloge de la « propriété spécifique et objective de la langue allemande (*eine spezifische, objektive Eigenschaft der deutschen Sprache*) ». On y reconnaît un garde-fou indispensable pour l'avenir politique de l'Europe ou de la mondialisation : tout en luttant contre les hégémonies linguistiques et ce qu'elles déterminent, il faudrait commencer par « déconstruire » et les phantasmes onto-théologico-politiques d'une souveraineté indivisible et les métaphysiques Etat-nationalistes. Adorno veut certes, et comme je le comprends, continuer à aimer la langue allemande, à cultiver cette intimité originaire avec son idiome mais sans nationalisme, sans le « narcissisme collectif » (*kollektiven Narzissmus*) d'une « métaphysique de la langue ». Contre cette métaphysique de la langue nationale, dont on connaît bien la tradition et la tentation, dans ce pays et dans d'autres, la « vigilance », dit-il encore, la veille du veilleur doit être « infatigable ».

« Celui qui rentre [sous-entendu : de l'exil] et qui a perdu le contact naïf avec ce qui fait sa spécificité [celle de la langue] devra, tout en conservant son intimité avec sa propre langue, faire preuve d'une vigilance infatigable (*mit unermüdlicher Wachsamkeit*) pour échapper à toute supercherie que cette langue pourrait faciliter ; il devra éviter de croire que ce que j'aimerais qualifier d'excédent métaphysique de la langue allemande (*den metaphysischen Überschuss der deutschen Sprache*) suffit à garantir la vérité de la métaphysique qu'elle propose, ou de la métaphysique en général. Peut-être me sera-t-il permis d'avouer que c'est pour cette raison que j'ai écrit *Jargon der Eigentlichkeit*. (...) Le caractère métaphysique de la langue ne constitue pas un privilège. Ce n'est pas à lui qu'il faut imputer une profondeur qui devient suspecte au moment où elle se glorifie elle-même. Il en est de même du concept

нему да му се ништутира некаква длабочина којашто станува сомнителна во мигот кога се глорифицира самата себеси. Исто е со концептот на германската душа. (...) Никој од оние кои пишуваат на германски и коишто знаат колку јазикот ја обележува нивната мисла, не би требало да ги заборава критиките на Ниче во врска со ова.¹¹

Оваа референца на *Jargon der Eigentlichkeit* би не одвлекла предалеку. Претпочитам да го разберам ова искажано уверување како повик за една нова *Aufklärung*. Адорно изјавува малку понатаму дека токму тој култ на јазикот, и на длабочината на германската душа, е оној кој предизвикал векот на Просветителството да биде обвинет за „површност“ и „ерес“.

Госпоѓо градоначалник, драги колеги, драги пријатели, кога прашав со колку време за говорење располагаам, од три лица добив три различни одговори. Тие беа наметнати, претпоставувам, колку оправданата грижа толку и од желбата: најпрво ми беше кажано 15 до 20 минути, потоа 30 минути, најпосле 30 до 45 минути. А јас, меѓутоа, сè уште не сум го ни споменал – толку е сурова економијата на еден ваков дискурс – долгот што ме врзува за вас, за градот и за Франкфуртскиот универзитет, за толку колеги и пријатели (особено професорите Хабермас и Хонет (Honneth), за сите оние кои, во Франкфурт и во оваа земја, ќе ми простат што ги именувам само во една куса забелешка¹². Тие се толку многубројни, преведувачите (почнувајќи од Штефан Лоренцер (Stefan Lorenzer) кој е присутен овде денес), студентите, издавачите кои веќе ми ја понудија милозливоста на нивното гостоприемство уште од 1968 г. во универзитетите во Берлин, Фрајбург, Хајделберг, Касел, Бошум, Зиген и особено во Франкфурт, и тоа на трипати, и повторно минатата година, за време

d'âme allemande. (...) Aucun de ceux qui écrivent en allemand et qui savent combien la langue marque leur pensée ne devrait oublier les critiques de Nietzsche à ce sujet. »¹¹

Cette référence au *Jargon der Eigentlichkeit* nous entraînerait trop loin. Je préfère entendre dans cette profession de foi un appel à une nouvelle *Aufklärung*. Adorno déclare un peu plus loin que c'est ce culte métaphysique de la langue, de la profondeur et de l'âme allemande qui a fait accuser le siècle des Lumières de « superficialité » et d'« hérésie ».

Madame le Maire, chers collègues, chers amis, quand j'ai demandé de combien de temps de parole je disposais, j'ai reçu de trois personnes trois réponses différentes. Elles furent dictées, j'imagine, par une inquiétude légitime autant que par le désir : ce fut d'abord 15 à 20 minutes, puis 30 minutes, enfin de 30 à 45 minutes. Or je n'ai pas encore commencé à effleurer - tant l'économie d'un tel discours est cruelle - la dette qui me lie à vous, à la ville et à l'université de Francfort, à tant de collègues et d'amis (en particulier les professeurs Habermas et Honneth), à tous ceux et à toutes celles qui, à Francfort et dans ce pays, me pardonneront de ne les nommer que dans une note cursive¹². Ils sont si nombreux, les traducteurs (à commencer par Stefan Lorenzer ici même aujourd'hui), les étudiants, les éditeurs qui m'ont déjà offert la grâce de leur hospitalité, depuis 1968, dans les universités de Berlin, de Freiburg-im-Breisgau, de Heidelberg, de Kassel, de Bochum, de Siegen et surtout de Francfort, par trois fois, et l'an dernier encore, lors de conférences sur l'Université, d'un séminaire commun avec Jürgen Habermas ou déjà, en 1984, d'un grand symposium sur

на конференциите за Универзитетот, за време на еден заеднички семинар со Јирген Хабермас, или уште во 1984 г., за време на еден голем симпозиум за Џојс. Пред да побрзам со заклучокот, не сакам да ја заборавам ниту „марамата“ во сонот на Бенјамин, ниту пак содржината на една виртуелна книга посветена на оваа награда „Адорно“, книга и награда за коишто не очекувам дека еден ден сè уште ќе бидам способен или пак достоин. Ви зборував за јазик и за сон, потоа за еден сонуван јазик, потоа за еден јазик-сон, тој јазик што секогаш сонуваме да го зборуваме, еве го сега јазикот на сонот, како што би рекле по Фројд.

Не би сакал да ви наметнам лекција по филологија, семантика или прагматика. Не би ги следел деривациите и употребите на овој чудесен збор „fichu“. Тој означува различни нешта според тоа дали фигурира како именка или како придавка. Зборот „fichu“, и тоа е најочигледната смисла во реченицата на Бенјамин, означува шал, парчето ткаенина што една жена може да си го стави, набрзина, на глава или околу вратот. Но, придавката „fichu“ го означува злото: она коешто е лошо, загубено, осудено. Еден ден во септември 1970 г., чувствувајќи го доаѓањето на својата смрт, мојот болен татко ми се довери: „Je suis fichu“ („Готов сум“). Ако денес ви се обраќам со еден волку онирофилиски говор, тоа е затоа што сонот е најприемчивиот елемент по однос на жалоста, опседнатоста, спектралноста на сите души и на враќањето на духовите (така, на пример, тие татковци по слободен избор што за нас, меѓу другите, ги претставуваа дури и во нивните несогласувања, Адорно или Бенјамин, и можеби Адорно за Бенјамин). Сонот е подеднакво гостоприемлив простор за правдољубието како и за најнепобедливите месијански надежи. За „fichu“ („готов, загубен, осуден“), се вели понекогаш „foutu“

Joyce. Avant de me précipiter vers la conclusion, je ne veux oublier ni le « fichu » dans le rêve de Benjamin, ni la table des matières d'un livre virtuel sur ce prix Adorno, un livre et un prix dont je n'espère plus être capable et digne un jour. Je vous ai parlé de langue et de rêve, puis d'une langue rêvée, puis d'une langue de rêve, cette langue qu'on rêve toujours de parler, voici maintenant la langue *du* rêve, comme on dirait après Freud.

Je ne vous imposerai pas une leçon de philologie, de sémantique ou de pragmatique. Je ne suivrai pas les dérivations et les usages de ce mot extraordinaire, « fichu ». Il signifie des choses différentes selon qu'il figure un nom ou un adjectif. Le « fichu », et c'est le sens le plus apparent dans la phrase de Benjamin, cela désigne donc un châle, la pièce d'étoffe qu'une femme peut se mettre, en toute hâte, sur la tête ou autour du cou. Mais l'adjectif « fichu » dénote le mal : ce qui est mauvais, perdu, condamné. Un jour de septembre 1970, voyant venir sa mort, mon père malade me confia : « *Je suis fichu.* » Si je vous adresse un discours si onirophilique aujourd'hui, c'est que le rêve est l'élément le plus accueillant au deuil, à la hantise, à la spectralité de tous les esprits et au retour des revenants (par exemple ces pères d'adoption que furent pour nous, entre autres et jusque dans leurs dissensions, Adorno ou Benjamin, et peut-être Adorno pour Benjamin). Le rêve est aussi un lieu hospitalier à l'exigence de justice comme aux espérances messianiques les plus invincibles. Pour « fichu », on dit parfois « foutu » en français, mot qu'on entend aussi bien dans le registre eschatologique de la fin ou de la mort que dans le registre scatologique de la

(„заебан“) на француски, збор што го слушаме поеднакво во есхатолошкиот регистар на крајот или на смртта како и во есхатолошкиот регистар на сексуалното насилство. Иронијата понекогаш се вовлекува: „Il s'est *fichu* de quelqu'un“, тоа значи „тој се подбиваше со некого, тој не го сфати сериозно или тој не презема одговорност во однос на него“.

Бенјамин го почнува така долгото писмо што го пишува, значи, на француски до Гретел Адорно, на 12 октомври 1939 г, од еден камп за доброволна работа во Нјевр:

„Ноќеска, врз сеното, сонив сон со таква убавина што не можам да одолеам да не ти го раскажам. (...) Тоа е еден од оние сонцишта какви што доживувам можеби на секои пет години и кои се навезени околу мотивот 'читање'. Теди ќе се сети на улогата што ја имаше овој мотив во моите размислувања околу знаењето.“

Порака којашто е наменета за Теди, за Адорно, односно, мажот на Гретел. Зошто Бенјамин го раскажува овој сон на жената, а не на мажот? Зошто четири години порано, повторно пишувајќи ѝ на Гретел Адорно¹³, Бенјамин одговара на по малку авторитетните и татковски критики што Адорно, како и другпат, му ги беше упатил, во едно писмо¹⁴, во врска токму со сонот, со односите меѓу „ониричките фигури“ и „дијалектичката слика“. Го оставам овој рој прашања на починка.

Долгото раскажување кое следи повторно поставува на сцена (тоа е мојот сопствен толковен избор) една „стара сламена шапка“, некаква „панама“ што Бенјамин ја беше наследил од својот татко и којашто има, во неговиот сон, широк расцеп на горниот дел, со „траги од црвена боја“ на рабовите на расцепот,

violenxe sexuelle. L'ironie s'y insinue parfois : « Il s'est *fichu* de quelqu'un », cela signifie « il s'est moqué de quelqu'un, il ne l'a pas pris au sérieux ou n'a pas assumé ses responsabilités à son égard ».

Benjamin commence ainsi la longue lettre qu'il écrit donc en français à Gretel Adorno, le 12 octobre 1939, d'un camp de travailleurs volontaires dans la Nièvre :

« J'ai fait cette nuit sur la paille un rêve d'une beauté telle que je ne résiste pas à l'envie de le raconter à toi. (...) C'est un des rêves comme j'en ai peut-être tous les cinq ans et qui sont brodés autour du motif "lire". Teddie se souviendra du rôle tenu par ce motif dans mes réflexions sur la connaissance. »

Message à destination de Teddie, d'Adorno, donc, le mari de Gretel. Pourquoi Benjamin raconte-t-il ce rêve à la femme, non au mari ? Pourquoi quatre ans auparavant, c'est aussi en écrivant à Gretel Adorno¹³ que Benjamin répond à des critiques un peu autoritaires et paternelles qu'Adorno, comme souvent, lui avait adressées, dans une lettre¹⁴, au sujet précisément du rêve, des rapports entre les « figures oniriques » et l'« image dialectique ». Je laisse cette ruche de questions en sommeil.

Le long récit qui suit remet en scène (c'est ma propre sélection interprétative) un « vieux chapeau de paille », un « panama » que Benjamin avait hérité de son père et qui portait, dans son rêve, une large fente sur sa partie supérieure, avec des « traces de couleur rouge » sur les bords de la fente, puis des femmes dont l'une s'occupe

и потоа жени од коишто едната се занимава со графологија и држи во раката нешто што Бенјамин го напишал. Тој се доближува и, раскажува тој, „она што го видов беше ткаенина покриена со слики и чиишто единствени графички елементи што успеав да ги видам беа горните делови на буквата *d* чии истенчени должини откриваа екстреман стремеж кон духовноста. Овој дел од буквата беше освен тоа опремен со мало едро со син пораб и едрото се дуеше на цртежот како да имаше ветар. Тоа беше единственото нешто кое можев да го „прочитам“ (...) Разговорот се вртеше некое време околу тој ракопис. (...) Во даден момент јас буквално го велев следното: „Il s'agissait de changer en fichu une poésie“ (*Es handelte sich darum, aus einem Gedicht ein Halstuch zu machen*). (...) Меѓу жените имаше една, мошне убава, која беше легната на кревет. Слушајќи го моето објаснување таа направи брзо движење како секавица. Притоа откри еден малечок дел од балдахинот кој ја засолнуваше во нејзиниот кревет. (...) И тоа не го стори за да ми го покаже своето тело, туку цртежот на нејзината постелнина кој би требало да понуди слична фигура со онаа којашто веројатно сум ја „напишал“, пред многу години, за да му ја подарам на Дос (Dausse). (...) Откако го сонив овој сон, не можев да заспијам повторно со часови. И тоа од среќа. Ти пишувам токму за да ги споделим со тебе овие часови.“

На почетокот прашав, „Сонуваме ли секогаш во својот кревет?“ Од својот камп за доброволна работа, Бенјамин, значи, ѝ пишува на Гретел Адорно дека му се случило да сонува, во својот кревет, за една жена „легната во кревет“, за една „многу убава“ жена која

* „Се работеше за тоа да се претвори поезија во марама“ (заб. прев.)

de graphologie et tient dans sa main quelque chose que Benjamin avait écrit. Celui-ci s'approche et, dit-il, « ce que je vis était une étoffe couverte d'images et dont les seuls éléments graphiques que je pus distinguer étaient les parties supérieures de la lettre *d* dont les longueurs effilées décelaient une aspiration extrême vers la spiritualité. Cette partie de la lettre était au surplus munie d'une petite voile à bordure bleue et la voile se gonflait sur le dessin comme si elle se trouvait sous la brise. C'était la seule chose que je pus "lire" (...). La conversation tourna un moment autour de cette écriture. (...) A un moment donné je disais textuellement ceci : "Il s'agissait de changer en fichu une poésie" (*Es handelte sich darum, aus einem Gedicht ein Halstuch zu machen*). (...) Il y avait parmi les femmes une, très belle, qui était couchée dans un lit. En entendant mon explication elle eut un mouvement bref comme un éclair. Elle écarta un tout petit bout de la couverture qui l'abritait dans son lit. (...) Et ce ne fut pas pour me faire voir son corps, mais le dessin de son drap de lit qui devrait offrir une imagerie analogue à celle que j'avais dû "écrire", il y a bien des années, pour en faire cadeau à Dausse. (...) Après avoir fait ce rêve, je ne pouvais pas me rendormir pendant des heures. C'était de bonheur. Et c'est pour te faire partager ces heures que je t'écris. »

« *Rêve-t-on toujours dans son lit ?* », demandai-je en commençant. De son camp de travailleurs volontaires, Benjamin écrit donc à Gretel Adorno qu'il lui était arrivé de rêver, dans son lit à lui, d'une femme « *couchée dans un lit* », une femme « *très belle* » exhibant pour lui le « *dessin de son drap de lit* ». Ce dessin portait, telle une signature, ou un paraphe, sa propre graphie à lui, Benjamin. On peut toujours spéculer sur le *d* que Benjamin

му го покажува „цртежот на својата постелнина“. Овој цртеж го има, наместо потпис, или тапија, неговиот сопствен ракопис, Бенјамин. Можеме секогаш да спекулираме во однос на тоа д што Бенјамин го открива на марамата. Тоа е можеби иницијалот на докторот Дос, кој порано го беше излечил од маларија и којшто, во сонот, ѝ беше дал на некоја од своите жени нешто што Бенјамин вели дека го напишал. Бенјамин ги става во наводници во своето писмо зборовите „читање“ и „пишување“. Но буквата *d* може исто, меѓу други претпоставки, меѓу други иницијали, да биде првата буква од Детлеф. Бенјамин понекогаш ги потпишуваше своите писма до пријателите како „Детлеф“. Тоа воедно беше името кое тој го употреби во некои од неговите псевдоними, како Детлеф Холец (Detlef Holz), политички прекар со којшто тој потпишал, како емигрант во Швајцарија, во 1936 година, една исто така епистоларна книга, *Deutsche Menschen*¹⁵. Тој ги потпишуваше секогаш така своите писма за Гретел Адорно, и прецизираше понекогаш „Dein alter Detlef“. Истовремено прочитана и напишана од Бенјамин, буквата *d* го претставуваше тогаш иницијалот на неговиот сопствен потпис, како под Детлеф да се подразбираше: „Je suis le fichu“ („Јас сум оној кој е изгубен“), односно, оној од кампот за доброволна работа, помалку од една година пред неговото самоубиство, и како и секој смртник кој вели јас, во својот сонуван јазик: „Јас, д, сум загубен“. Помалку од една година пред неговото самоубиство, неколку месеци пред да му се заблагодари на Адорно што му го честитал, од Њујорк, неговиот последен роденден, кој бил исто како и мојот, на 15 јули, Бенјамин ќе сонува, знаејќи го тоа без да го знае, некаков поетски и претскажувачки хиероглиф: „јас, д, отсега па натаму сум оној кој се нарекува загубен“. Меѓутоа потписникот знае, и ѝ го кажува тоа на Гретел, сето тоа може да се каже, напише и прочита,

découvre sur le fichu. C'est peut-être l'initiale du docteur Dausse, qui l'avait naguère soigné de son paludisme et qui, dans le rêve, avait donné à l'une de ses femmes quelque chose que Benjamin dit avoir écrit. Benjamin met entre guillemets dans sa lettre les mots « lire » et « écrire ». Mais le *d* peut être aussi, entre autres hypothèses, entre autres initiales, comme la première lettre de Detlef. Benjamin signait parfois familièrement ses lettres « Detlef ». Ce fut aussi le prénom qu'il utilisa dans certains de ses pseudonymes, comme Detlev Holz, surnom politique dont il signa par exemple, alors émigré en Suisse, en 1936, un livre aussi épistolaire, *Deutsche Menschen*¹⁵. Il signait toujours ainsi ses lettres à Gretel Adorno, et précisait parfois « *Dein alter Detlef* ». A la fois lue et écrite par Benjamin, la lettre *d* figurerait alors l'initiale de sa propre signature, comme si Detlef se donnait à sous-entendre : « *Je suis le fichu* », voire, du camp de travailleurs volontaires, moins d'un an avant son suicide, et comme tout mortel qui dit moi, dans sa langue de rêve : « *Moi, d, je suis fichu.* » Moins d'un an avant son suicide, quelques mois avant de remercier Adorno de lui avoir souhaité, de New York, son dernier anniversaire, qui fut aussi, comme le mien, un 15 juillet, Benjamin aurait rêvé, le sachant sans le savoir, quelque hiéroglyphe poétique et prémonitoire : « *Moi, d, je suis dorénavant ce qui s'appelle fichu.* » Or le signataire le sait, il le dit à Gretel, tout cela ne peut se dire, écrire et lire, cela ne peut se signer ainsi, en rêve, et déchiffrer, qu'en français : « *La phrase que j'ai distinctement prononcé [sic] vers la fin de ce rêve se trouvait être en français. Raison double de te faire ce récit dans la même langue.* » Aucune traduction, au sens conventionnel du mot, n'en rendra jamais compte, un compte communicable de façon transparente. En français, la même personne peut être, sans contradiction et au même instant, à la fois « *fichue* », « *bien fichue* » et « *mal fichue* ». Et pourtant, dans le respect des idiomes, un certain pas-

тоа може да се потпише така, на сон, и да се одгатне, само на француски: „Реченицата што јасно ја изговори [sic] кон крајот на овој сон всушност беше на француски. Двојна причина за да ти го раскажам ова во истиот јазик. „Никаков превод во конвенционалната смисла на зборот, никогаш нема ова точно да го пренесе на комуникативен и на јасен начин. На француски, истата личност може да биде, без противречност и во истиот миг, истовремено „fichue“, односно „bien fichue“ и „mal fichue“. Меѓутоа, поаѓајќи од непреводливото, доколку сакаме да останеме во духот на идиомите, одреден дидактички премин е можен, тој е дури и баран, потребен, универзално пожелен. На пример, во некој универзитет или во некоја црква на денот на доделувањето на награда. Особено ако не исклучиме дека во оваа игра на судбината и сонот исто имал своја улога, Вернер Хамахер (Werner Hamacher) ми го дошепнува името на првата жена на Валтер, но воедно и на неговата сестра која тогаш беше многу болна: Дора, на старогрчки одрана, изгребана или обработена кожа.

Оставајќи го потоа Бенјамин да страда од несоница, овој сон се чини отпорен на законот најавен од Фројд. „За целото времетраење на сонот, тврдеше тој друг еврејски емигрант, ние знаеме со сигурност

* Придавката „fichu“, истовремено може да има различни позитивни или негативни значења. Така на пример, изразот „un fichu caractère“ може да означува „неподнослив, зол, валкан, проклет карактер“; Придавката „fichu“ воедно се употребува за да ја означи состојбата на некој кој е „загубен, осуден, готов“; Изразот „bien fichu“ може да означува некој кој е среден, добро облечен, но и добро граден; итн., а изразот „mal fichu“ може да означува лице кое е boleжливо, лошо градено, итн. (заб. прев.)

sage didactique est possible, il est même appelé, requis, universellement désirable à partir de l'intraduisible. Par exemple, dans une université ou dans une église un jour de prix. Surtout si l'on n'exclut pas qu'en ce coup de dés le rêve ait aussi joué, Werner Hamacher me le souffle, le prénom de la première femme de Walter mais encore celui de sa soeur alors très malade : Dora, en grec la peau écorchée, griffée ou travaillée.

A laisser ensuite Benjamin sans sommeil, ce rêve semble résister à la loi énoncée par Freud. « Pendant toute la durée du rêve, prétendit cet autre émigré juif, nous savons avec certitude que nous rêvons, comme nous savons que nous dormons » (*wir den ganzen Schlafzustand über ebenso sicher wissen, dass wir träumen, wie wir es wissen, dass wir schlafen*). Le désir ultime du système qui règne souverainement sur l'inconscient, c'est le désir de dormir, le désir de se retirer dans le sommeil (« ...während sich das herrschende System auf den Wunsch zu schlafen zurückgezogen hat¹⁶... »).

дека сонуваме, како што знаеме дека спиеме" (wir den ganzen Schlafzustand über ebenso sicher wissen, dass wir träumen, wie wir es wissen, dass wir schlafen). Крајната желба на системот кој суверено владее со несвесното, тоа е желбата за спиење, желбата за повлекување во сонот („...während sich das herrschende System auf den Wunsch zu schlafen zurückgezogen hat“¹⁶“).

Веќе со децении, слушам на сон, како што се вели, гласови. Тоа се понекогаш пријателски гласови, понекогаш не. Тоа се гласовите во мене. Сите како да ми велат: зошто да не ги признаеш, јасно и јавно, еднаш засекогаш, афинитетите на твојата работа спрема онаа на Адорно, всушност твојот долг кон Адорно? Па не ли си наследник на Франкфуртската школа?

Во мене и надвор од мене, одговорот ќе остане секогаш сложен, секако, делумно виртуелен. Но, отсега, и за тоа повторно ви велеам „благодарам“, не можам повеќе да се правам како да не ги слушам тие гласови. Пејсажот на влијанијата, на надоврзувањата или на наследствата, на отпорот исто така, ќе остане секогаш немирн, лавиринтски или стрмоглав, и оттука, можеби, ќе биде попротивречен и попредодреден од кога и да е, јас сум среќен денес, благодарение на вас, што можам и што треба да кажам „да“ на мојот долг кон Адорно, и тоа од повеќе причини, иако сè уште не сум способен да одговорам на тоа и да одговарам за тоа.

За достоинство да ја искажам мојата благодарност на висината на она кое ми е подарено од вас, односно овој знак на доверба и на доверена одговорност, за да можам да им одговорам и да им соодветствувам, ми беше потребно да победам две искушенија. Барајќи од вас да ми го простите двојниот неуспех, ќе ви го

Depuis des décennies, j'entends en rêve, comme on dit, des voix. Ce sont parfois des voix amies, parfois non. Ce sont des voix en moi. Toutes elles semblent me dire : pourquoi ne pas reconnaître, clairement et publiquement, une fois pour toutes, les affinités entre ton travail et celui d'Adorno, en vérité ta dette envers Adorno ? N'es-tu pas un héritier de l'école de Francfort ?

En moi et hors de moi, la réponse restera toujours compliquée, certes, en partie virtuelle. Mais dorénavant, et de cela je vous dis encore « merci », je ne puis plus faire comme si je n'entendais pas ces voix. Si le paysage des influences, des filiations ou des héritages, des résistances aussi, restera toujours tourmenté, labyrinthique ou abyssal, et dans ce cas peut-être plus contradictoire et surdéterminé que jamais, je suis heureux aujourd'hui, grâce à vous, de pouvoir et de devoir dire « oui » à ma dette envers Adorno, et à plus d'un titre, même si je ne suis pas encore capable d'y répondre et d'en répondre.

Pour mesurer déceimment ma gratitude à la hauteur de ce qui m'est par vous donné, à savoir un signe de confiance et l'assignation d'une responsabilité, pour y répondre et correspondre, il m'aurait fallu vaincre deux tentations. En vous demandant de me pardonner un double échec, je vous dirai, sur le mode de la dénégation,

кажам, користејќи го одречниот начин, она што не сакав да го сторам или она кое не би требало да го сторам.

Ќе беше потребно, од една страна, да се избегне секакво нарцистичко додворување и од друга страна секакво - философско, историско, политичко - преувеличување на сегашниот настан во кој, толку широкоградо денес ме вклучивте мене самиот, мојата работа, па дури и земјите, културата и јазикот во кои се вкоренува и од кои се храни мојата скромна приказна, колку и да останува притоа неверна и маргинална. Кога некогаш би ја напишал книгата за толкување на историјата, за можноста и блаженоста на оваа награда, за којашто сонувам, таа би се состоела најмалку од седум поглавја. Еве ги, во стилот на телевизиска програма, нивните провизорни наслови:

1. Компаративна историја на француското и германското наследство на Хегел и Маркс, заедничкото но воедно и тоа колку различно отфрлање на идеализмот, особено на спекулативната дијалектика, пред и после војната. Ова поглавје, од околу 10 000 страни, ќе ѝ биде посветено на разликата меѓу критиката и деконструкцијата, особено преку концептите „детерминирана негативност“, сувереност, целост и деливост, на автономија, на фетишизам - вклучувајќи го и она кое Адорно со право го нарекува фетишизмот на „концептот за култура“ во една одредена *Kulturkritik*⁷, преку различните поими на *Aufklärung* и Просветителството, како дебати и граници во рамки на германското подрачје, но исто и во француското поле (овие две целини понекогаш се похетерогени отколку што се мисли во рамките на националните граници, и тоа води кон многубројни илузии на гледните точки). За да го

ce que j'aurais voulu ne pas faire ou ce que je devrais ne pas faire.

Il aurait fallu éviter d'une part toute complaisance narcissique et d'autre part la surévaluation ou la surinterprétation - philosophique, historique, politique - de l'événement auquel, si généreusement, vous m'associez aujourd'hui, moi-même, mon travail, voire les pays, la culture et la langue dans lesquels ma modeste histoire s'enracine ou dont elle se nourrit, si infidèle et marginale qu'elle y demeure. Si j'écrivais un jour le livre dont je rêve pour interpréter l'histoire, la possibilité et la grâce de ce prix, il comporterait au moins sept chapitres. En voici, dans le style d'un téléprogramme, les titres provisoires :

1. Une histoire comparée des héritages français et allemands de Hegel et de Marx, le rejet commun mais combien différent de l'idéalisme et surtout de la dialectique spéculative, avant et après la guerre. Ce chapitre, à peu près 10 000 pages, serait consacré à la différence entre *critique* et *déconstruction*, surtout à travers les concepts de « négativité déterminée », de souveraineté, de totalité et de divisibilité, d'autonomie, de fétichisme - y compris de ce qu'Adorno a raison d'appeler le fétichisme du « concept de culture » dans une certaine *Kulturkritik*⁷, à travers les concepts différents d'*Aufklärung* et de Lumières, comme des débats et des frontières à l'intérieur du champ allemand mais aussi à l'intérieur du champ français (ces deux ensembles étant parfois plus hétérogènes qu'on ne le croit au-dedans des bordures nationales, ce qui conduit à beaucoup d'illusions de perspective). Pour faire taire le narcissisme, je passerais sous silence tous les écarts

замолчине нарцисизмот, ќе ги премолчам сите расчекори на моето неприпаѓање на културата која ја нарекуваме француска и особено универзитетска во чии рамки меѓутоа се впишав, што доста ги усложнува нештата по однос на краткиот говор што ви го упатувам.

2. Компаративна историја на политичките трагедии на двете земји, што се однесува на приемот и наследството на Хајдегер. И тука исто, на некои 10 000 страни, во врска со овој одлучувачки влог, би потсетил на она коешто ги доближува и разликува стратегиите, обидувајќи се да забележам поради мојата стратегија, која е барем исто толку претпазлива колку онаа на Адорно, и која е, во секој случај, радикално деконструирачка, која минува по еден пат и одговара на сосем други барања. Ние би требало истовремено да ги реинтерпретираме, од една и од друга страна, наследствата на Ниче и Фројд, и исто така, доколку се осмелам да одам дотаму, на Хусерл, и дури, доколку се осмелам да одам уште подалеку, на Бенјамин. (Ако Гретел Адорно сè уште беше жива, ќе ѝ напишев доверливо писмо во врска со односите меѓу Теди и Детлеф. Ќе ја прашав зошто Бенјамин нема награда, и ќе ѝ ги пренесев моите претпоставки во врска со ова.)

3. Интересот за психоанализата. Во голема мера туѓ за философите од германскиот универзитет, него го споделуваа со Адорно речиси сите француски философи од мојата генерација или на онаа која непосредно ми претходеше. Меѓу другото, би требало да се инсистира на политичката будност која, без реакционерство и неправда, би требало да се применува во читањето на Фројд. Ќе сакав да вкрстам одреден премин од *Minima Moralia* – насловен „En deçà du principe du plaisir“ („Од оваа страна на

de ma non-appartenance à la culture dite française et surtout universitaire dans laquelle je me sais pourtant inscrit, ce qui complique trop les choses pour le bref discours que je vous adresse.

2. Une histoire comparée, dans les tragédies politiques des deux pays, quant à la réception et à l'héritage de Heidegger. Là aussi, en quelque 10 000 pages, sur cet enjeu décisif, je rappellerais ce qui rapproche et distingue les stratégies, en essayant de marquer en quoi la mienne, qui est au moins aussi réticente que celle d'Adorno, et en tout cas radicalement déconstructrice, passe par un chemin et répond à des exigences tout autres. Nous aurions du même coup à réinterpréter, de part et d'autre, les héritages de Nietzsche et de Freud, et même, si j'ose aller jusque-là, de Husserl, et même, si j'ose aller encore plus loin, de Benjamin. (Si Gretel Adorno vivait encore, je lui écrirais une lettre confidentielle au sujet des rapports entre Teddie et Detlef. Je lui demanderais pourquoi Benjamin n'a pas de prix, et lui ferais part de mes hypothèses à ce sujet).

3. L'intérêt pour la psychanalyse. Largement étranger aux philosophes de l'université allemande, il fut partagé avec Adorno par presque tous les philosophes français de ma génération ou de celle qui m'a immédiatement précédé. Entre autres choses, il faudrait insister sur la vigilance *politique* qui, sans réactivité ni injustice, devrait s'exercer dans la lecture de Freud. J'aurais aimé croiser tel passage de *Minima Moralia* - intitulé « En deçà du principe du plaisir » - avec ce que j'ai appelé récemment « l'au-delà de l'au-delà du principe de plaisir¹⁸ ».

принципот задоволство“) со она кое неодамна го насловив „l'au delà de l'au delà du principe de plaisir“ („Од онаа страна на онаа страна од принципот на задоволство“)“¹⁸.

4. После *Auшвиц*: што и да значи ова име, кои и да се расправите отворени од прескрипциите на Адорно во врска со оваа тема (не можам да ги анализирам овде, тие се премногу бројни, различни и сложени), било да сме согласни со него (и нема да се очекува овде од мене аргументирано заземање страна во неколку реченици), во секој случај, несомнената заслуга на Адорно, единствениот настан чијшто потписник е тој, тоа е што разбудил толку многу мислителци, писатели, професори или уметници во однос на нивната одговорност наспроти сè она за кое Аушвиц треба да остане и незаменливо лично име и метонимија.

5. Диференцијална историја на отпорот и на недоразбирањата (историја која е можеби во голема мера мината, од неодамна, но можеби сè уште не надмината) меѓу, од една страна, германски мислителци кои се исто така за мене почитувани пријатели, сакам да кажам Ханс-Георг Гадамер (Hans-Georg Gadamer)¹⁹ и Јирген Хабермас, и од друга страна француските философи од мојата генерација. Во ова поглавје ќе се обидам да покажам дека, и покрај разликите меѓу овие две големи дебати (посредни или непосредни, експлицитни или имплицитни), недоразбирањата се вртат секогаш околу толкувањето и околу самата можност на недоразбирањето, околу концептот на недоразбирањето, околу дисензусот исто така, околу другоста и посебноста на настанот, но тогаш, последично, околу суштината на идиомот, на суштината на јазикот, отаде нејзиното неоспорно и нужно функционирање, отаде нејзината комуни-

4. Après *Auschwitz* : quoi que signifie ce nom, quels que soient les débats ouverts par les prescriptions d'Adorno à ce sujet (je ne puis les analyser ici, elles sont trop nombreuses, diverses et complexes), qu'on soit ou non d'accord avec lui (et l'on n'attendra pas ici de moi une prise de parti argumentée en quelques phrases), dans tous les cas, le mérite *indéniable* d'Adorno, l'unique événement qu'il aura signé, c'est d'avoir réveillé tant de penseurs, d'écrivains, de professeurs ou d'artistes à leur responsabilité devant tout ce dont Auschwitz doit rester et l'irremplaçable nom propre et la métonymie.

5. Une histoire différentielle des résistances et des malentendus (histoire largement passée, depuis peu, mais peut-être no encore dépassée) entre d'une part des penseurs allemands qui sont aussi pour moi des amis respectés, je veux dire Hans-Georg Gadamer¹⁹ et Jürgen Habermas, et d'autre part les philosophes français de ma génération. Dans ce chapitre, je tenterais de montrer que, malgré les différences entre ces deux grands débats (directs ou indirects, explicites ou implicites), les malentendus tournent toujours autour de l'interprétation et de la possibilité même du malentendu, du concept de malentendu, du dissensus aussi, de l'autre et de la singularité de l'événement, mais alors, par conséquent, de l'essence de l'idiome, de l'essence de la langue, au-delà de son indéniable et nécessaire *fonctionnement*, au-delà de son intelligibilité communicative. Les malentendus à ce sujet sont eux-mêmes passés, ils passent encore parfois par des effets d'idiome qui ne sont pas seule-

кативна разбирливост. Недоразбирањата на таа тема се самите минати, минуваат сè уште понекогаш преку ефекти на идиоми кои не се само лингвистички, туку традиционални, национални, институционални – подеднакво исто толку идиосинкратични и лични, свесни или несвесни. Ако денес се чини дека овие недоразбирања околу недоразбирањето се смируваат или пак целосно се распрснуваат, во една атмосфера на пријателско помирување, заслугата за тоа не треба да се препише само на работата, на читањето, на добрата волја, на пријателството на едниите и на другите, честопати на најмладите философи на оваа земја. Треба воедно да се земе предвид нараснувачката свест за политичката одговорност која треба да се сподели во однос на иднината, и не само иднината на Европа: дискусии, размислувања и политички одлуки, но воедно и во однос на суштината на политичкото, во однос на новите стратегии кои треба да се измислат, на одлуките кои треба да се донесат заедно, во однос на една логика и дури и на апорните на сувереноста (државна или не) која не можеме веќе ниту едноставно да ја акредитираме ниту да ја дискредитираме, наспроти новите облици на капитализмот и на светскиот пазар, наспроти еден нов лик, па дури и нов устав на Европа кој би требало, поради верното неверство, да биде нешто поинакво од она што претставувале различните „кризи“ на европскиот дух дијагностицирани во овој век од него – по истовремено нешто поинакво од една супер-Држава, обичниот економски или воен конкурент на САД или на Кина.

Датумот 11 септември повеќе би нè потсетувал отколку што нè го најавуваше тоа во Њујорк или Вашингтон: никогаш одговорностите во однос на ова прашање не биле толку посебни, остри, нужни.

ment linguistiques, mais traditionnels, nationaux, institutionnels - parfois aussi idiosyncrasiques et personnels, conscients ou inconscients. Si ces malentendus sur le malentendu semblent aujourd'hui s'apaiser sinon se dissiper totalement, dans une atmosphère d'amicale réconciliation, il ne faut pas seulement rendre hommage au travail, à la lecture, à la bonne foi, à l'amitié des uns et des autres, souvent des plus jeunes philosophes de ce pays. Il faut prendre en compte la conscience croissante de responsabilités politiques à *partager* devant l'avenir, et non seulement celui de l'Europe: discussions, délibérations et décisions politiques mais aussi quant à l'essence du politique, quant aux nouvelles stratégies à inventer, aux partis à prendre en commun, quant à une logique et même aux apories d'une souveraineté (étatique ou non) qu'on ne peut plus ni accréditer ni simplement discréditer, devant les nouvelles formes du capitalisme et du marché mondial, devant une nouvelle figure, voire une nouvelle constitution de l'Europe qui devrait, par fidèle infidélité, être autre chose que ce que les diverses « crises » de l'esprit européen diagnostiquées en ce siècle en ont représenté - mais aussi autre chose qu'un super-Etat, le simple concurrent économique ou militaire des Etats-Unis ou de la Chine.

La date du 11 septembre nous le rappellerait plutôt qu'elle ne nous l'annonçait à New York ou à Washington: jamais les responsabilités à cet égard n'ont été plus singulières, plus aiguës, plus nécessaires.

Никогаш не било толку потребно поинакво промислување на Европа. Тоа обврзува на отрезнета, освестена, будна, деконструктивистичка критика, внимателна во однос на сè она кое, преку највластената стратегија, која е воедно и онаа која е најзаконета од страна на политичките реторики, од медиумската и технолошката моќ, од спонтаните или организираните движења на јавното мнение, го соединува политичкото со метафизичкото, со капиталистичките шпекулации, со перверзиите на религиозниот или националистичкиот афект, со суверенистичкиот фантазам. Надвор од Европа, но и во Европа. На сите рабови. Можеби ова го кажувам пребрзо, но сепак се осмелувам цврсто да повторам: на сите рабови. Моето апсолутно сочувство за жртвите од 11 септември нема да ме спречи да го кажам ова: јас не верувам во политичката невиност на кој и да е во ова злосторство. И ако моето сочувство за сите невини жртви е безгранично, тоа е затоа што истото не запира на оние коишто загинале на 11 септември во САД. Тоа е моето толкување на она кое би требало да биде она што го нарекуваме од вчера, според наредбата од Белата кука, „безгранична правда“ (*infinite justice, grenzenlose Gerechtigkeit*): да не се ослободуваме од одговорноста за сопствените грешки и од талкањата на сопствената политика, дури и да е тоа во мигот кога за тоа, преминувајќи секаква мерка, треба да се плати најужасната цена.

6. Прашањето на литературата, таму каде што тоа е неразделно од прашањето на јазикот и на неговите институции, би имало клучна улога во оваа приказна. Она коешто најлесно го споделив со Адорно, односно го примив од него, како што тоа го сториле и други француски философи, иако повторно на поинаков начин, тоа е интересот за литературата и за она што таа може да го децентрира, како и другите уметности,

Jamais n'aura été plus urgente une autre pensée de l'Europe. Elle engage une critique déconstructrice dégrisée, éveillée, vigilante, attentive à tout ce qui, à travers la stratégie la plus accréditée, la mieux légitimée des rhétoriques politiciennes, des pouvoirs médiatiques et télétechnologiques, des mouvements d'opinion spontanés ou organisés, soude le politique au métaphysique, aux spéculations capitalistiques, aux perversions de l'affect religieux ou nationaliste, au phantasme souverainiste. Hors d'Europe mais aussi en Europe. Sur tous les bords. Je dois le dire trop vite mais j'ose le maintenir fermement : sur tous les bords. Ma compassion absolue pour les victimes du 11 septembre ne m'empêchera pas de le dire : je ne crois à l'innocence politique de personne dans ce crime. Et si ma compassion pour toutes les victimes innocentes est sans limite, c'est qu'elle ne s'arrête pas non plus à celles qui ont trouvé la mort le 11 septembre aux États-Unis. C'est là mon interprétation de ce que devrait être ce qu'on appelle depuis hier, selon le mot d'ordre de la Maison Blanche, une « justice sans limite » (*infinite justice, grenzenlose Gerechtigkeit*): ne pas se disculper de ses propres torts et des errements de sa propre politique, fût-ce au moment d'en payer, hors de toute proportion possible, le plus terrible prix.

6. La question de la littérature, là où elle est indissociable de la question de la langue et de ses institutions, jouerait un rôle décisif dans cette histoire. Ce que j'ai le plus facilement partagé avec Adorno, voire reçu de lui, comme l'ont fait d'autres philosophes français, quoique différemment encore, c'est l'intérêt pour la littérature et pour ce qu'elle peut décentrer, comme les autres arts, de façon critique, dans le champ de la philosophie uni-

на критички начин, во полето на универзитетската философија. И тука исто така, би требало да се земат предвид, од едната и од другата страна на Рајна, заедничките интереси и различните литературни корпуси, но исто така и различните музички и ликовни корпуси, сè до филмот, останувајќи притоа внимателен кон духот на она што Кандински, цитиран од Адорно, го нарекуваше, без да хиерархизира, „Farbtonmusik“ или „звучна боја“²⁰. Ова би ме довело до една приказна за заедничкото читање, пред и после војната, во и надвор од универзитетот, до едно политизање на преводот, на односите меѓу културниот пазар на издаваштвото и универзитетот, итн. Сето ова би требало да се направи во стил кој би останал понекогаш мошне близок до оној на Адорно.

7. Доаѓам најпосле до поглавјето коешто би го напишал со најголемо задоволство, зашто тоа би го следело патот по кој најретко се одело, но патот којшто за мене е пресуден за идното читање на Адорно. Станува збор за она кое го нарекуваме, со една општа еднина која отсекогаш ме шокирала, за Животно. Како да има само едно животно. Надоврзувајќи се на повеќе недоволно забележани размислувања или сугестии на Адорно, во книгата *Dialektik der Aufklärung. Philosophische Fragmente* ou dans son *Beethoven, Philosophie der Musik*²¹ која ја напишал во САД со Хоркхајмер, ќе се обидам да покажам (јас, впрочем, веќе се обидов тоа да го сторам на друго место) дека тука има премиси кои треба да се изложат со голема внимателност, искрите барем на една револуција која размислува и дејствува и која ни е потребна, во соживотот со тие други живи суштества што ги викаме животни. Адорно разбра дека таа нова еколошка критика, јас би ја нарекол повеќе „деконструктивна“, требаше да се спротистави на две загрижувачки сили, често антагонистички, понекогаш

versitaire. Là aussi, il faudrait prendre en compte, de part et d'autre du Rhin, la communauté des intérêts et la différence des corpus littéraires mais aussi des corpus musicaux et picturaux concernés, jusqu'au cinéma, en restant attentif à l'esprit de ce que Kandinsky, cité par Adorno, appelait, sans hiérarchiser, la « *Farbtonmusik* » ou la « couleur sonore »²⁰. Cela me conduirait à une histoire de la lecture mutuelle, avant et après la guerre, au-dedans et au-dehors de l'université, à une politologie de la traduction, des rapports entre le marché culturel de l'édition et l'université, etc. Tout cela devrait se faire dans un style qui resterait parfois très proche de celui d'Adorno.

7. J'en viens enfin au chapitre que je prendrais le plus de plaisir à écrire, parce qu'il emprunterait le chemin le moins frayé mais à mes yeux parmi les plus décisifs dans la lecture à venir d'Adorno. Il s'agit de ce qu'on appelle, d'un singulier général qui m'a toujours choqué, l'*Animal*. Comme s'il n'y en avait qu'un. En me référant à plusieurs esquisses ou suggestions peu remarquées d'Adorno, dans le livre qu'il a composé aux Etats-Unis avec Horkheimer, *Dialektik der Aufklärung. Philosophische Fragmente* ou dans son *Beethoven, Philosophie der Musik*²¹, j'essaierais de montrer (j'ai déjà tenté de le faire ailleurs) qu'il y a là des prémisses à déployer avec une grande prudence, les lueurs au moins d'une révolution pensante et agissante dont nous avons besoin, dans la cohabitation avec ces autres vivants qu'on appelle les animaux. Adorno a compris que cette nouvelle écologie critique, je dirais plutôt « déconstructive », devait s'opposer à deux redoutables forces, souvent antagonistes, parfois alliées. D'une part, celle de la plus puissante tradition idéaliste et humaniste de la philosophie. La souveraineté ou la maîtrise (*Herrschaft*) de l'homme sur la nature est en

сојузнички. Од една страна, онаа на најмоќната идеалистичка и хуманистичка традиција на филозофијата. Сувереноста или контролата (Herrschaft) на човекот во однос на природата е всушност „насочена против животните“ (Sie richtet sich gegen die Tiere), прецизира овде Адорно. Тој му префрла особено на Кант, кого што го почитува толку од друга гледна точка, зашто не остава место, во својот концепт на човечкото достоинство (Würde) и „автономија“, за никакво сочувство (Mitleid) меѓу човекот и животното. Ништо кај Кант не му е поодбивно (verhasster) на човекот, вели Адорно, отколку споменот за некаква сличност или афинитет на човекот кон животинското (die Erinnerung an die Tierähnlichkeit des Menschen). Кантовиот човек чувствува само омраза за животинското кај човекот. Тука дури лежи неговото „табу“. Адорно зборува за Tabuierung и одеднаш оди многу далеку: во идеалистички систем, животните би ја играле виртуелно истата улога како Евреите во фашистичкиот систем („Die Tiere spielen fürs idealistische System virtuell die gleiche Rolle wie die Juden fürs faschistische“). Животните би биле Евреи на идеалистите кои така би биле само виртуелни фашисти. Фашизмот почнува кога навредуваме животното, па дури и животното во човекот. Автентичниот идеализам (echter Idealismus) се состои во тоа да се навредува животното во човекот или пак во третирањето на некој човек како животно. Адорно ја именува двапати навредата (schimpfen). Но, од друга страна, на другиот фронт - тоа е една од темите на фрагментот „човекот и животното“ на *Dialektik der Aufklärung*²² - треба да се бориме против идеологијата која се крие во нејасниот интерес што фашистите, нацистите и Фирерот навидум го покажале, напротив, за животните, понекогаш одејќи до вегетаријанство.

vérité « dirigée contre les animaux » (Sie richtet sich gegen die Tiere), précise ici Adorno. Il reproche surtout à Kant, qu'il respecte tant d'un autre point de vue, de ne laisser place, dans son concept de la dignité (Würde) et de l'« autonomie » de l'homme, à aucune compassion (Mitleid), entre l'homme et l'animal. Rien n'est plus odieux (verhasster) à l'homme kantien, dit Adorno, que le souvenir d'une ressemblance ou d'une affinité entre l'homme et l'animalité (die Erinnerung an die Tierähnlichkeit des Menschen). Le kantien n'a que de la haine pour l'animalité de l'homme. C'est même là son « tabou ». Adorno parle de Tabuierung et va d'un coup très loin : pour un système idéaliste, les animaux joueraient virtuellement le même rôle que les Juifs pour un système fasciste (« Die Tiere spielen fürs idealistische System virtuell die gleiche Rolle wie die Juden fürs faschistische »). Les animaux seraient les Juifs des idéalistes qui ne seraient ainsi que des fascistes virtuels. Le fascisme commence quand on insulte un animal, voire l'animal dans l'homme. L'idéalisme authentique (echter Idealismus) consiste à insulter l'animal dans l'homme ou à traiter un homme d'animal. Adorno nomme deux fois l'insulte (schimpfen). Mais, d'autre part, sur l'autre front, c'est un des thèmes du fragment « l'homme et l'animal » de la *Dialektik der Aufklärung*²², il faudrait combattre l'idéologie qui se cache dans l'intérêt trouble que les fascistes, les nazis et le Führer ont paru manifester, au contraire, parfois jusqu'au végétarisme, pour les animaux.

Седумте поглавја на оваа приказна за која сонувам, неке, се пишуваат во тоа сум сигурен. Она што денес го споделуваме несомнено го потврдува тоа. Овие војни и овој мир ќе ги имаат своите нови историчари, своите нови нови историчари, па дури и своите „спорови на историчарите“ (Historikerstreit). Но ние не знаеме како и врз која подлога, врз кои едра за кој Шлајмахер (Schleiermacher) на некоја идна херменевтика, врз кое платно и врз која проклета¹ WWWeb страница ќе се нафрли утре уметникот на ова ткаење (hyphantes, би рекол Платон во *Држава*). Никогаш нема да знаеме, ние, на која проклета Web страница некој иден Weber ќе сака да ја потпише или да ја предава нашата историја.

Ниту еден историски метајазик нема за да посведочи за тоа со транспарентниот елемент на некакво апсолутно знаење.

Celan: "Niemand
zeugt für den
Zeugen"²³.

Ви благодарам за вашата трпеливост.

Превод од француски јазик: Деспина Ангеловска

Белешки:

1. Роден во 1892 г. во асимилирано еврејско германско семејство, Валтер Бенјамин, по завршувањето на сту-

* Дерида овде повторно си игра со уште една употреба на зборот 'fichu' во својство на придавка за изразот 'fichu Web' (заб. прев.)

Les sept chapitres de cette histoire dont je rêve, ils s'écrivent déjà, j'en suis sûr. Ce que nous partageons aujourd'hui l'atteste sans doute. Ces guerres et cette paix auront leurs nouveaux historiens, leurs nouveaux nouveaux historiens, et même leurs « conflits d'historiens » (Historikerstreit). Mais nous ne savons pas comment et sur quel support, sur quels voiles pour quel Schleiermacher d'une herméneutique à venir, sur quelle toile et sur quel fichu WWWeb s'acharnera demain l'artiste de ce tissage (hyphantes, dirait le Platon du *Politique*). Nous ne saurons jamais, nous, sur quel fichu Web un Weber à venir entendra signer ou enseigner notre histoire.

Nul métalangage historique pour en témoigner dans l'élément transparent de quelque savoir absolu.

Celan : « Niemand
zeugt für den
Zeugen »²³.

Je vous remercie encore de votre patience.

Notes:

1. Né en 1892 dans une famille juive allemande assimilée, Walter Benjamin, après des études de philosophie, de littérature allemande et d'histoire de l'art, publie son premier essai, sur Goethe, en 1924. L'année précédente, il est entré en contact avec Theodor W. Adorno et l'Institut de recherche sociale de Francfort. Chroniqueur et essayiste,

дните по философија, по германска книжевност и историја на уметност, во 1924 година го објавува својот прв есеј посветен на Гете. Претходната година, тој стапува во контакт со Теодор В. Адорно и Институтот за општествени истражувања во Франкфурт. Хроничар и есеист, Бенјамин соработува со *Frankfurter Zeitung* и *Litterarische Welt*. Тој престојува во Москва од 1926-1927 година. Од 1933 година емигрира во Франција и се спријателува со други егзиланти како Хана Арендт, Херман Хесе и Курт Вејл. Под закана дека ќе биде предаден на Гестапо, тој ќе се самоубие во 1940 година. Неговите главни есеи ќе бидат регрупирани и објавени по војната.

2. Роден во 1903 година од мајка католик и од татко Евреин, Теодор В. Адорно студира философија, музика и психологија. Откако ќе ги напушти студите по музичка композиција (но не и музикологијата, на која ќе ѝ се посвети сè до својата смрт), тој ги пишува првите текстови кои го отсликуваат влијанието на Валтер Бенјамин: примената на марксизмот врз културалистичката критика. Адорно во 1934 година емигрира во Велика-Британија, а потоа во 1938 во САД, каде што ги продолжува своите истражувања со членвите, и тие исто егзиланти, од Институтот за општествени истражувања во Франкфурт. Тој станува кодиректор на истражувачкиот проект за општествена дискриминација на Универзитетот Беркли во Калифорнија. За време на тие години, тој го пишува капиталното дело *Дијалектиката на Просветителскиот стил*. Во 1949 год. повторно се враќа во Франкфурт и го реконструира Институтот за општествени истражувања, кој, под името „Франкфуртска школа“, ќе придонесе за интелектуалната обнова во Сојузна Германија после војната – Адорно ќе стане и директор на оваа институција во 1958 година. Тој ги објавува едноподруго *Философија на новата музика* (1949), *Автораптејната личност* (1950), *Mini-*

Benjamin collabore avec la *Frankfurter Zeitung* et la *Litterarische Welt*. Il séjourne à Moscou en 1926-1927. Dès 1933, il émigre en France et se lie d'amitié avec d'autres exilés comme Hannah Arendt, Hermann Hesse et Kurt Weil. Menacé d'être livré à la Gestapo, il se suicidera en 1940. Ses principaux essais seront regroupés et publiés après-guerre. NDLR

2. Né en 1903 d'une mère catholique et d'un père juif, Theodor Wiesengrund Adorno étudie la philosophie, la musique et la psychologie. Après avoir abandonné la composition musicale (mais non la musicologie, à laquelle il se consacra jusqu'à sa mort), il écrit de premiers textes qui reflètent l'influence de la démarche de Walter Benjamin : l'application du marxisme à la critique culturelle. Adorno s'exile en 1934 en Grande-Bretagne, puis en 1938 aux Etats-Unis, où il poursuit ses recherches avec les membres, eux aussi exilés, de l'Institut de recherche sociale de Francfort. Il devient codirecteur du projet de recherche sur la discrimination sociale à l'université de Californie, Berkeley. Durant ces années, il écrit un livre capital : *La Dialectique des Lumières*. En 1949, il regagne Francfort et reconstruit l'Institut pour la recherche sociale, qui, sous le nom d'« école de Francfort », contribuera au renouveau intellectuel dans l'Allemagne fédérale d'après-guerre - il en deviendra directeur en 1958. Il publie successivement *Philosophie de la nouvelle musique* (1949), *La Personnalité autoritaire* (1950), *Minima Moralia* (1951), *Dissonances* (1956). Critique du rationalisme issu du siècle des Lumières, *Dialectique négative* (1966) est suivie de la *Querelle du positivisme* (1969), où il débat avec Karl

та *Minima Moralia* (1951), *Дисонанци* (1956). *Кришика на рационализмот произлезен од векови на Просветителството, Негативна дијалектика* (1966) по која следува *Расправа на Позитивизмот* (1969), каде дебатира со Карл Попер за дијалектичкиот метод и општествените науки. Сметан за радикален, Адорно, меѓутоа, нема да го поддржува студентското движење. На 6 август 1969 год., тој умира од срцев удар.

3. *Minima Moralia*, Suhrkamp, Francfort-sur-le-Main (1951, 1973), 143; превод на француски. E.Kaufholz, J.-R.Ladmiral, (Paris: Payot, 1991), 107.
4. 'Portrait de Walter Benjamin', in *Prismes, Critique de la culture et société*, Payot, 1986, tr. G. et R. Rochlitz, 213 (Suhrkamp: Prismen, 1955).
5. Напис на којшто Адорно прави алузија во истиот текст. Тој бил објавен во *Neue Rundschau* и се занимава, меѓу другото, со надреализмот.
6. *Ibid.*, 211.
7. Одговор на прашањето: „Што е германско?“, in *Modèles critiques*, Payot, 1984, француски превод. M. Jimenez и E. Kaufholz, 228 sq. Cf. 'Auf die Frage: Was ist deutsch', in *Stichworte, Kritische Modelle 2.* (Suhrkamp, 1965), 102.
8. *Minima Moralia*, (Suhrkamp, 1973), 70, 141-142; *op. cit.*, 106-107.
9. Роден во 1929 година, Јирген Хабермас студирал философија, историја и социологија. Во 1956 год., тој станува член на Институтот за општествени истражувања во Франкфурт. Асистент на Теодор В. Адорно, тој ќе предава едноподруго на Хајделберг, Франкфурт, и

Popper de la méthode dialectique et des sciences sociales. Considéré comme radical, Adorno ne soutiendra pourtant pas le mouvement étudiant. Le 6 août 1969, il succombe à une crise cardiaque. NDLR

3. *Minima Moralia*, Suhrkamp, Francfort-sur-le-Main (1951, 1973), 143; tr. fr. E.Kaufholz, J.-R.Ladmiral, (Paris: Payot, 1991), 107.
4. 'Portrait de Walter Benjamin', in *Prismes, Critique de la culture et société*, (Paris: Payot, 1986), tr. G. et R. Rochlitz, 213 (Suhrkamp: Prismen, 1955).
5. Article auquel Adorno fait allusion dans le même texte. Il fut publié dans la *Neue Rundschau* et traitait, entre autres choses, du surréalisme.
6. *Ibid.*, 211.
7. Réponse à la question : « Qu'est-ce qui est allemand ? », in *Modèles critiques*, Payot, 1984, tr. fr. M. Jimenez et E. Kaufholz, p. 228 sq. Cf. « Auf die Frage : Was ist deutsch », in *Stichworte, Kritische Modelle 2.* (Suhrkamp, 1965), 102 sq.
8. *Minima Moralia*, (Suhrkamp, 1973), 70, 141-142; *op. cit.*, 106-107.
9. Né en 1929, Jürgen Habermas a étudié la philosophie, l'histoire et la sociologie. En 1956, il rejoint l'Institut pour la recherche sociale de Francfort. Assistant de Theodor W. Adorno, il enseignera successivement à Heidelberg, Francfort, puis dirigera l'Institut Max-Planck à Starnberg

потоа ќе го раководи Институтот Макс Планк во Штарнберг пред да се врати на универзитетот во Франкфурт. Ќе ги објави, меѓу другото: *Теорија и практика* (1963), *Јавниот простор: археологија на рекламата како составен дел на буржоаското општество* (1963) *Знаење и интерес* (1968) *Техниката и науката како „идеологија“* (1968) *Философски и јолишнички профили* (1971), *По Маркс* (1976), *Разум и легитимност: проблеми на легитимизација во најпреднастиот капитализам* (1981), *Морал и комуникација: морална свест и комуникациска активност* (1983) *Социологија и теорија на јазикот* (1995), *Право и демократија, Меѓу фактите и нормите* (1997).

10. Jürgen Habermas, *Philosophisch-politische Profile*, (Suhrkamp, 1971); превод на француски F. Dastur, J.-R. Ladmiral, M. B. de Launay, coll. „Profils philosophiques et politiques“, (Paris: Gallimard, 1974), 246.
11. Stichworte, *Kritische Modelle 2*, op. cit., 111-112. *Modèles critiques*, op. cit., 229.
12. Германскиот превод ја содржеше долгата листа на преведувачите, колеги и германски пријатели на коишто Жак Дерида сакаше да им се заблагодари.
13. Писмо од 16 август, 1935г.
14. Писмо од 2 август, 1935 г.
15. Suhrkamp, 1962.
16. *Die Traumdeutung*, ch. VII, C, Fischer, 1961, 464-465.
17. Види го почетокот на „Критика на културата и на општеството“, на почетокот на *Prismes*, op. cit.

avant de revenir à l'université de Francfort. Il publiera notamment : *Théorie et pratique* (1963), *L'espace public : archéologie de la publicité comme dimension constitutive de la société bourgeoise* (1963), *Connaissance et intérêt* (1968), *La technique et la science comme « idéologie »* (1968), *Profils philosophiques et politiques* (1971), *Après Marx* (1976), *Raison et légitimité : problèmes de légitimation dans le capitalisme avancé* (1978), *Théorie de l'agir communicationnel* (1981), *Morale et communication : conscience morale et activité communicationnelle* (1983), *Sociologie et théorie du langage* (1995), *Droit et démocratie. Entre faits et normes* (1997). NDLR

10. Jürgen Habermas, *Philosophisch-politische Profile*, (Suhrkamp, 1971) ; tr. fr. F. Dastur, J.-R. Ladmiral, M. B. de Launay, coll. 'Profils philosophiques et politiques', (Paris: Gallimard, 1974), 246.
11. Stichworte, *Kritische Modelle 2*, op. cit., 111-112. *Modèles critiques*, op. cit., 229.
12. La traduction allemande du texte comportait la longue liste des traducteurs, collègues et amis allemands que Jacques Derrida tenait à remercier.
13. Lettre du 16 août 1935.
14. Lettre du 2 août 1935.
15. Suhrkamp, 1962.
16. *Die Traumdeutung*, ch. VII, C, (Fischer, 1961), 464-465.
17. Cf. Le début de « Critique de la culture et de la société », au début de *Prismes*, op. cit.

18. Види *Etats d'âme de la psychanalyse*, (Paris: Galilée, 2000).
19. Роден во 1900 година, Ханс-Георг Гадамер ја брани својата теза под менторство на Мартин Хајдегер во 1929 г. Тој ќе предава во Марбург, па во Лајпциг (каде ќе биде назначен за ректор на универзитетот), во Франкфурт и Хајделберг (каде ќе го наследи Карл Јасперс). Во 1953 г., тој ја создава *Philosophische Rundschau*. Во 1960 г. ја објавува *Vicissima et method*. Воедно ќе го основа Меѓународното здружение за промоција на хегеловските студии со кое ќе претседава сè до 1979 година. Во меѓувреме, иако станал почесен професор, тој сепак продолжува да предава и, во 1972 година станува дури претседател на Академијата на науките во Хајделберг. Неговите собрани дела ќе бидат објавени од 1985 до 1995 година.
20. Види Adorno, *Sur quelques relations entre musique et peinture* (Suhrkamp, 1978, 1984, 1986); tr. et éd. fr. P. Szendy et J. Lauxerois, éd. (Paris: La Caserne, 1995), 44 sq.
21. Suhrkamp, 1993, 123-124.
22. M. Horkheimer, Th. Adorno, 'Dialektik der Aufklärung. Philosophische Fragmente'; tr. fr. E. Kaufholz, *La Dialectique de la raison, Fragments philosophiques*, (Gallimard, 1974), 268-277.
23. „Никој не сведочи за сведоците“
18. Cf. *Etats d'âme de la psychanalyse*, (Paris: Galilée, 2000).
19. Né en 1900, Hans-Georg Gadamer soutient sa thèse sous la direction de Martin Heidegger en 1929. Il enseignera successivement à Marburg, puis à Leipzig (où il finira recteur de l'université), à Francfort et à Heidelberg (où il succède à Karl Jaspers). En 1953, il crée la *Philosophische Rundschau*. En 1960, il publie *Vérité et méthode*. Il fondera également l'Association internationale pour la promotion des études hégéliennes qu'il présidera jusqu'en 1970. Entre-temps, devenu professeur émérite, il continue néanmoins à enseigner et, en 1972, prend même la présidence de l'Académie des sciences de Heidelberg. Ses oeuvres complètes seront publiées de 1985 à 1995. NDLR
20. Cf. Adorno, *Sur quelques relations entre musique et peinture* (Suhrkamp, 1978, 1984, 1986); tr. et éd. fr. P. Szendy et J. Lauxerois, éd. (Paris: La Caserne, 1995), 44 sq.
21. Suhrkamp, 1993, 123-124.
22. M. Horkheimer, Th. Adorno, 'Dialektik der Aufklärung. Philosophische Fragmente'; tr. fr. E. Kaufholz, *La Dialectique de la raison, Fragments philosophiques*, (Gallimard, 1974), 268-277.
23. « Nul ne témoigne pour les témoins. »